

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Π.Μ.Σ. ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ:
ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Η γοργόνα στην Παιδική Λογοτεχνία: Από τη λαϊκή παράδοση και τη μυθολογία στο σύγχρονο παραμύθι.

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία
Κωνσταντία Γιουβανούδη

Επιβλέπων Καθηγητής:
Γεώργιος Καψάλης

Ιωάννινα 2020

Στην Παναγία τη Γοργόνα,
την Πλατυτέρα των Ουρανών

“Γιατί δεν έχουμε κι εμείς αθάνατη ψυχή;”, ρώτησε θλιμμένη η μικρή γοργόνα. “Θα έδινα ευχαρίστως και τα τριακόσια χρόνια της ζωής μου, για να γίνω άνθρωπος έστω και για μια μέρα και να έχω την ελπίδα ότι κάποτε θα γνωρίσω την ευτυχία αυτού του υπέροχου, πέρα από τα άστρα κόσμου”.

“Ούτε να το σκέφτεσαι”, απάντησε η γιαγιά της.[...]

“Υπάρχει κάτι πού μπορώ να κάνω για να κερδίσω μια αθάνατη ψυχή;”, ρώτησε πάλι η γοργόνα.

*Από το παραμύθι «Η Μικρή Γοργόνα»
του Andersen σε έκδοση του 1994.*

Περίληψη

Με την παρούσα εργασία επιχειρείται η μελέτη της γοργόνας ως έκφραση ιδεολογίας στο σύγχρονο παραμύθι με αφετηρία τη μυθολογία και τη λαϊκή παράδοση. Αρχικά, παρουσιάζονται οι συντεταγμένες μύθος-παραμύθι-γοργόνα με την οριοθέτησή τους και περιγράφεται η μεθοδολογία που ακολουθήσαμε, γίνεται περιορισμός του υλικού της μελέτης και η παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο θα εξεταστεί στην παρούσα μελέτη. Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος, γίνεται μια χρονολογική ανασκόπηση για την εμφάνιση της γοργόνας στη μυθολογία, σε άλλες παραδόσεις και γενικότερα στον ελληνικό πολιτισμό. Στη συνέχεια, ακολουθεί παρουσίαση της γοργόνας σε έργα της νεοελληνικής λογοτεχνίας και γίνεται ανάλυση της μικρής γοργόνας του Andersen και της διασκευασμένης μορφής της Disney, τα δύο βασικά παραμύθια που έκαναν γνωστή τη γοργόνα σε ολόκληρο τον κόσμο. Στο τρίτο κεφάλαιο, γίνεται η εξέταση του υλικού και σημειώνονται οι βασικές ιδέες και τα μοτίβα των παραμυθιών. Ακόμη, καταγράφονται τα συμπεράσματα της μελέτης, τα οποία προκύπτουν μέσα από την παρατήρηση της γοργόνας στο σύγχρονο εικονογραφημένο παραμύθι και δίνονται ιδέες και προτάσεις για άλλες σχετικές μελέτες. Τέλος, ακολουθεί το παράρτημα με τις εικόνες.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: γοργόνα, σύγχρονο παραμύθι, μυθολογία, λαϊκή παράδοση, Andersen, Disney.

Abstract

With the present work, the study of the mermaid as an expression of ideology in the modern fairy tale is attempted, starting from the mythology and the folk tradition. First, the myth-fairy-mermaid coordinates are presented with their demarcation and the methodology we followed is described, the study material is limited and the presentation of the way in which it will be examined in the present study is done. The work is structured in three parts. In the first part, a chronological review is made of the appearance of the mermaid in mythology, in other traditions and in greek culture in general. This is followed by a presentation of the mermaid in works of modern greek literature and an analysis of Andersen's little mermaid and the disguised form of Disney, the two main fairy tales that made the mermaid known throughout the world. In the third chapter, the material is examined, and the basic ideas and motifs of the fairy tales are noted. Also, the conclusions of the study are recorded, which emerge through the observation of the mermaid in the modern illustrated fairy tale and ideas and suggestions are given for other relevant studies. Finally, the appendix with the pictures follows.

KEY WORDS: mermaid, modern fairy tale, mythology, folk tradition, Andersen, Disney.

Πρόλογος

Γοργόνα. Τόσο γνωστή φιγούρα, αλλά και τόσο άγνωστη. Γνωστή από τα παραμύθια του φημισμένου παραμυθά Αντερσεν, της Disney και αγαπημένο παιχνίδι των κοριτσιών. Από την άλλη πλευρά, τόσο άγνωστη στην προέλευσή της, στους καταχωνιασμένους μύθους άλλων εποχών, άλλων τόπων. Λόγια αλλοτινών καιρών που έφερναν παρηγοριά, δύναμη, κουράγιο, ελπίδα στον βασανισμένο λαό της Ελλάδας. Γιαγιάδες έπλεκαν νέους μύθους, μια ατέρμονη προσπάθεια να εξηγήσουν όσα φόβιζαν ή μάγευαν κάποτε. Μέσο διαπαιδαγώγησης τόσων αιώνων. Θησαυρός στον πολιτισμό των παιδιών τους που δεν χάθηκε παρά την προφορική παράδοση. Και έφτασε μέχρι σήμερα στα σπίτια μας, στα παιδιά τα δικά μας.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον αγαπημένο σύζυγό μου, Νικόλαο, για την συμπαράστασή του, τους γονείς μου, Κατερίνα και Θεοφάνη, που υποστήριξαν με χαρά τις σπουδές μου αυτά τα χρόνια και τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους συνέβαλαν σε αυτή την εργασία με τον τρόπο τους, χωρίς τη συμβολή των οποίων η εργασία θα σκόνταφτε σε συνεχείς σκοπέλους.

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή.....	8
Μεθοδολογία.....	14
Κεφάλαιο Πρώτο: Μύθοι, παραδόσεις, τέχνη και λόγος.....	18
Η γοργόνα στη μυθολογία.....	20
Ο θρύλος του Μεγαλέξανδρου και άλλες παραδόσεις.....	23
Κεφάλαιο Δεύτερο: Ο κόσμος της γοργόνας στην ελληνική και ξένη λογοτεχνία..	27
Η γοργόνα στη νεοελληνική λογοτεχνία.....	28
Το παραμύθι του Andersen.....	34
Η μικρή γοργόνα της Disney.....	38
Κεφάλαιο Τρίτο: Η γοργόνα στο σύγχρονο παραμύθι.....	43
Συμπεράσματα.....	50
Παράρτημα.....	52
Βιβλιογραφία.....	57

Εισαγωγή

Το παιδικό βιβλίο, αν και εκ πρώτης άποψης φαίνεται και είναι ένα καλό ψυχαγωγικό μέσο για το παιδί, αποτελεί εργαλείο που εγχαράρσσει γνώσεις, εμπειρίες, ήθη και αξίες ώστε να εισαγάγει το παιδί ομαλά στην κοινωνία. Η Παιδική Λογοτεχνία χαρακτηρίζεται πολύ συχνά ως θεσμός εκπολιτισμού, γιατί ένα καλό παιδικό λογοτεχνικό βιβλίο εμπνέει πίστη και αισιοδοξία για τη ζωή, χωρίς να αποκρύπτει όμως το σκληρό πρόσωπό της και χωρίς να απογοητεύει τους αναγνώστες. Προσφέρει ηθικά ερείσματα, ψυχική ισορροπία, καλλιεργεί την ευαισθησία και τη γλώσσα, προβάλλει πρότυπα προς μίμηση και καλούς χαρακτήρες, εδραιώνει εθνική και πανανθρώπινη συνείδηση. Γι' αυτό και ο λογοτέχνης που γράφει βιβλία για παιδιά λειτουργεί ταυτόχρονα και ως παιδαγωγός¹. Το βιβλίο, λοιπόν, επιδρά αθόρυβα, βαθμιαία και δυναμικά στη συνολική εξέλιξη και ωρίμανση του παιδιού².

Το παραμύθι ως ένα από τα κύρια είδη της λαϊκής λογοτεχνίας έχει απασχολήσει ποικιλοτρόπως την έρευνα σχετικά με την προέλευσή του, τη σύνδεσή του με μύθους και θρύλους της αρχαίας ελληνικής παράδοσης, τη θεματική και το ύφος, τη γλώσσα και τη μορφή που έχει. Ωστόσο, το ενδιαφέρον σε αυτή την εργασία εστιάζεται στην ιδεολογία του παραμυθιού και συγκεκριμένα στην ιδεολογία της γοργόνας στα σύγχρονα παιδικά παραμύθια, συγκρίνοντας τον τρόπο που εμφανίζεται στη λαϊκή παράδοση, ως γοργόνα Θεσσαλονίκη, αδελφή του Μ. Αλεξάνδρου, αλλά και παλαιότερα ως πρόσωπο της μυθολογίας με το όνομα Μέδουσα. Αρχικά, όμως, θα πρέπει να ορίσουμε το παραμύθι και να σχολιάσουμε την αξία του εικονογραφημένου βιβλίου ως λόγος και εικόνα.

Πολύς λόγος έχει γίνει για το παραμύθι και πολλές προσπάθειες ώστε να δοθεί ο ακριβής ορισμός του. Από τους πρώτους ήταν οι σχολιαστές της συλλογής των παραμυθιών των αδελφών Grimm, ο γερμανός μελετητής J. Bolte και ο Τσέχος G. Polínka όρισαν το παραμύθι ως διήγηση πλασμένη με ποιητική φαντασία, με στοιχεία από τον κόσμο του μαγικού και του υπερφυσικού, δίχως λογική εξάρτηση από την πραγματικότητα, την οποία μάλιστα το κοινό δέχεται ευχάριστα χωρίς να τη θεωρεί πιστευτή³. Έναν απλό ορισμό σημείωσε ο George Jean «το παραμύθι είναι

¹ Πατάκης, σελ. 1649.

² Θεοχαροπούλου, σελ. 12.

³ Πατάκης, σελ. 1728.

μια αφήγηση συγκεκριμένου μήκους που περιέχει μια διαδοχή μοτίβων ή επεισοδίων»⁴. Ο Δημήτρης Λουκάτος, το 1978, το ορίζει ως λαϊκή διήγηση, που μοιάζει με μεγάλο περιπετειασκό μύθο ή έχει συντεθεί από περισσότερους πυρήνες ανθρωπο-μεταφυσικών μύθων, που είναι γνωστοί σε περισσότερους λαούς⁵. Επιπλέον, ο Γεώργιος Μέγας, ο πιο συστηματικότερος μελετητής του λαϊκού παραμυθιού, τονίζει τη διαχρονική διάσταση των παραμυθιών μιλώντας για διαφορετικούς παραμυθιακούς τύπους. Ο ίδιος αναφέρει ότι παρόλο που το παραμύθι δεν υπόκειται στους όρους της πραγματικής ζωής, αντανακλά, όμως, ήθη, έθιμα, δοξασίες και προκαταλήψεις της εποχής ενός λαού και ως εκ τούτου να αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητάς του⁶. Ο παιδαγωγός Ευρυπίδης Σούρλας αναφέρει πως τα παραμύθια είναι η σπουδαιότερη προπαιδευτική φιλολογία, αλλά όχι και η πρώτη, διότι τα παιδιά πριν έρθουν σε επαφή με τα παραμύθια έχουν ενδιαφέρον για ένα άλλο είδος διηγήσεων που προέρχονται από τις εφευρέσεις και τη φαντασία των μορφωμένων μητέρων τους⁷, ενώ προσδιορίζει το παραμύθι ως «μια ιστορία πρωτόγονων ανθρώπων, μέσα στην οποία ο ήρωας κατορθώνει να μεταπηδά από την καθημερινή του ζωή σε ένα βασίλειο μαγικό, να το διασχίζει επιτυχώς παρά τους μεγάλους κινδύνους και εν τέλει να επανέρχεται στην καθημερινή ζωή ως νικητής, μαζί με αυτόν να προβάλλει και να εμφανίζεται ως νικήτρια και η ιδέα του αγαθού. Μια τέτοια, όμως, αντίληψη περί κυριαρχίας αγαθού στον κόσμο, εξασφαλίζεται παράλληλα και η ανθρώπινη ευτυχία»⁸. Αλλά και ο παραμυθολόγος Stith Thopson χαρακτήρισε το παραμύθι ως «μια αφήγηση με κάποιο μήκος, η οποία εμπεριέχει διαδοχή μοτίβων ή επεισοδίων που κινείται σε έναν πλαστό κόσμο, χωρίς συγκεκριμένη τοπογραφική αναφορά και χωρίς κάποια συγκεκριμένη αναφορά σε πρόσωπο»⁹. Ο κάθε ερευνητής ανάλογα με την επιστημονική πλευρά εξέτασε και όρισε το παραμύθι.

Ωστόσο, ο όρος «παραμύθι» από το ρήμα «παρα+μυθέομαι -οὔμαι» έχει τη σημασία της παρηγοριάς, της συμβουλής, του προτρεπτικού λόγου, συνδέεται άμεσα με τον μύθο και τα χαρακτηριστικά του. Με τον όρο «μύθος» καλύπτουμε κάθε φανταστική διήγηση, συνήθεια λαϊκής προέλευσης, που αναφέρεται σε θεούς, ήρωες ή στη δημιουργία και στην εξέλιξη του κόσμου και μεταδίδεται συνήθως προφορικά από γενιά σε γενιά (μύθοι της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας, για τους θεούς του Ολύμπου, τον Ηρακλή και τον τρωικό πόλεμο, οι μύθοι του

⁴ Jean, σελ. 24.

⁵ Λουκάτος, σελ. 140.

⁶ Περισσότερα για τα θέματα τυπολογίας του παραμυθιού βλ. Μέγας, Γ. (1967), *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*.

⁷ Σούρλας, σελ. 1.

⁸ Παπαχρίστου, σελ. 5.

⁹ Thompson, σελ. 8.

Αισώπου)¹⁰. Διαφορετικά, μύθος θεωρείται μια ψευδής εντύπωση που είναι δημιούργημα της φαντασίας, αλλά μπορεί να αποτελεί και μια αληθινή ιερή αφήγηση¹¹. Ο χρόνος και ο τόπος στο παραμύθι έχουν αφηρημένη έννοια και προσδιορίζονται στη φράση «μια φορά κι έναν καιρό» και στο «κάποτε». Τα πρόσωπα των παραμυθιών συνήθως έχουν ονόματα συμβολικά που προκύπτουν από τις εξωτερικές τους ιδιότητες (Χιονάτη, Σταχτοπούτα, Κοντορεβουθούλης, Τοσοδούλα, Πεντάμορφη) και τις ενδυματολογικές προτιμήσεις τους (Παπουτσωμένος γάτος, Κοκκινোসκουφίτσα). Αν και τα πρόσωπα και οι ιδιότητές τους αλλάζουν από παραμύθι σε παραμύθι, αναφέρει ο Propp, οι λειτουργίες τους είναι σταθερές και περιορισμένες. Με τον όρο λειτουργία όρισε τη δράση του κάθε χαρακτήρα που από την οπτική γωνία της σημασίας που έχει για την εξέλιξη του αφηγήματος¹². Το παραμύθι κινείται ανάμεσα σε δύο ακρότητες και δεν γνωρίζει το συνηθισμένο μέτρο του κοινού ανθρώπου. Υπάρχει το καλό και το κακό και αυτή η απλοϊκή πόλωση επιτρέπει στο παιδί τη ταύτιση. Η υπερβολή είναι συνηθισμένο στοιχείο των παραμυθιών. Παρόλο που στηρίζεται στην ηθική συνείδηση του λαού δεν έχει σκοπό να διδάξει, αλλά με το ευχάριστο αποτέλεσμα στο τέλος του παραμυθιού να έρθει η «κάθαρση» και η «λύση» με την ανταμοιβή του καλού και τη τιμωρία του κακού. Η αντίθεση του παραμυθιού με τον μύθο έγκειται στο γεγονός πως κατά την αφήγηση ενός παραμυθιού δίνεται η εντύπωση ότι τα γεγονότα είναι ξεκάθαρα πλασματικά, ενώ ο μύθος, όπως θα δούμε παρακάτω και η παράδοση, τα παρουσιάζουν ως αληθινά. Επιπλέον, οι ήρωες στα παραμύθια είναι συνήθως άνθρωποι, ενώ στους μύθους είτε είναι άνθρωποι με θεϊκή καταγωγή και υπερφυσικές δυνάμεις, είτε είναι τερατόμορφα πλάσματα, ζώα, ή από τη μέση και πάνω ανθρωπόμορφοι και από τη μέση και κάτω ζώομορφοι.

Άλλα γενικά χαρακτηριστικά που απαντώνται πιο συχνά στα παραμύθια είναι η προφορικότητα, η χρήση απλής γλώσσας και κάποτε τοπικών ιδιωμάτων, η χρήση ηχογλώσσας (π.χ. γκαπ γκουπ, τακ τακ, τουκ τουκ), επιφωνημάτων και του διαλόγου που προσδίδουν ζωντάνια και αμεσότητα στο λόγο. Ένα άλλο στοιχείο είναι η τριμερής κλιμάκωση και η επανάληψη του αριθμού τρία ή επτά.

Όλη η δράση των παραμυθιών λαμβάνει χώρα σε ένα περιβάλλον που το φυσικό με το υπερφυσικό στοιχείο και τη μαγεία συνυπάρχουν παράλληλα ή αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, χωρίς να προκαλούν έκπληξη στον ήρωα του παραμυθιού, παρά μόνο σε εκείνους που ακούνε τη διήγηση. Αυτό το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα βρίσκεται και στα παραμύθια με γοργόνες.

¹⁰ Καραμανή, σελ. 20.

¹¹ Αυδίκου, σελ. 110.

¹² Μπενάτσης, σελ. 52.

Η φαντασία των παιδιών τρέφεται με τον εξωπραγματικό κόσμο των παραμυθιών. Δεν προκαλεί μόνο το ενδιαφέρον, αλλά ενθουσιάζει και καθηλώνει την προσοχή τους, γιατί ταξιδεύει τα παιδιά σε άλλον κόσμο με τους δικούς του νόμους. Οι αναγνώστες διαισθάνονται τη διέξοδο που προσφέρει το φανταστικό κείμενο κατανοούν τη σύμβαση ότι πρόκειται για ένα ψέμα, που παραβιάζει το λογικό εστιάζοντας στην παντοδυναμία της σκέψης στην απόλαυση που χαρίζει το θαυμαστό. Οι ρίζες του φανταστικού στην λογοτεχνία βρίσκονται στον αρχαίο μύθο, το παραμύθι και το μυθιστόρημα. Η σταδιακή εκβιομηχάνιση της δυτικής κοινωνίας κατά τον 19ο αιώνα ασκώντας εξουθενωτικές πιέσεις στα άτομα συνέβαλε δυναμικά στην εξέλιξη της φανταστικής λογοτεχνίας¹³.

Επιπρόσθετα, θα αναφερθούμε και σε έναν ακόμη όρο που συνδέεται με το παραμύθι, την έννοια της λαϊκής παράδοσης. Ο Λίνος Πολίτης πολύ εύστοχα παράδοση ονομάζει τη μυθική διήγηση, η οποία συνδέεται με ορισμένο τόπο και χρόνο και με συγκεκριμένο πρόσωπο, την οποία ο λαός πιστεύει ως αληθινή¹⁴. Οι παραδόσεις και οι θρύλοι που σχετίζονται με τις γοργόνες είναι αρκετοί με ποικίλες παραλλαγές που εμφανίζονται σε διαφορετικούς τόπους και λαούς, αφού η μυθολογική φαντασία στην κάθε εποχή αντανακλά τους δικούς της προβληματισμούς και τις ηθικές αξίες. Στην εργασία αυτή θα επικεντρωθούμε στους κύριους μύθους που αφορούν το πρόσωπο της γοργόνας, ως κοινή φιγούρα στην αντίληψη των ανθρώπων.

Ως αυτό το σημείο, αναφερθήκαμε στο λόγο, στο κείμενο, στην ιστορία του παραμυθιού. Σημαντικό ρόλο σε ένα παιδικό βιβλίο έχει και η εικόνα, αφού βασικό, αν όχι μοναδικό κριτήριο για την επιλογή κάποιου βιβλίου από τα παιδιά, ή και από τους γονείς κάποιες φορές, είναι η εικόνα. Τα μικρά παιδιά έλκονται περισσότερο από την εικόνα παρά από το κείμενο. Τα χρώματα και τα σχήματα εντυπωσιάζουν τις μικρές ηλικίες και διεγείρουν την φαντασία τους. Ιδιαίτερα τα χρώματα της εικόνας προκαλούν και τα αντίστοιχα συναισθήματα. Τα φωτεινά χρώματα είναι ευχάριστα και χαρούμενα, ενώ τα σκούρα προκαλούν φόβο, αγωνία, θλίψη. Η εικόνα μέσα σε ένα βιβλίο είναι μια «γλώσσα μέσα στη γλώσσα», είναι ένας κώδικας επικοινωνίας, και μάλιστα διεθνής, είναι φορέας μηνυμάτων που ψυχαγωγεί και μεταφέρει γνώσεις¹⁵. Τα εικονογραφημένα βιβλία δίνουν μεγαλύτερο βάρος στο κείμενο από ότι στην εικονογράφηση για να μεταδώσουν την ιστορία. Η εικονογράφηση εμπλουτίζει την αφήγηση, αλλά είναι εύκολο να καταλάβει κανείς αρκετά καλά την ιστορία και χωρίς τις εικόνες¹⁶. Επομένως, το σύγχρονο εικονογραφημένο βιβλίο είναι ένας συνεχής διάλογος μεταξύ κειμένου και εικόνας. Η σχέση αυτή δεν είναι η

¹³ Κουαμέτη, σελ. 61.

¹⁴ Παπαχριστοφόρου, σελ. 95.

¹⁵ Παπανικολάου, σελ. 30-31.

¹⁶ Θεοχαροπούλου, σελ. 54.

πρόσθεση των νοημάτων που προκύπτουν από το καθένα ξεχωριστά, αλλά η δυναμική σχέση της διαλεκτικής αυτών των δύο οπτικών μηνυμάτων. Το κείμενο και η εικόνα συμβάλλουν σε μια «ενότητα του μηνύματος» στο κείμενο της ιστορίας. Η εικόνα είναι η μόνη γλώσσα που τα μηνύματά της γίνονται κατανοητά από όλους, πέρα από τα γλωσσικά σύνορα, πέρα από συνήθειες και πολιτισμούς. Για αυτόν τον λόγο η ανάπτυξη της σχέσης συγγραφέα και εικονογράφου για την δημιουργία του εικονογραφημένου βιβλίου είναι πολύ σημαντική. Ο εικονογράφος είναι αυτός που θα μετουσιώσει το περιεχόμενο του κειμένου σε εικόνα και θα αποφασίσει κατά πόσο θα το περιγράψει, θα το ερμηνεύσει, θα το συμπληρώσει ή θα έρθει σε αντίθεση με αυτό. Η εικόνα που θα δημιουργήσει, ωστόσο, θα είναι αποτέλεσμα της δικής του προσωπικότητας και των δικών του ικανοτήτων. Για το λόγο αυτό ένα κείμενο μπορεί να αποδοθεί εικονογραφικά και εικαστικά με πολλούς διαφορετικούς τρόπους¹⁷. Το εικονογραφημένο βιβλίο και κυρίως το εικονογραφημένο παραμύθι είναι αντικείμενο αυτής της μελέτης, που θα εξετάσει μεταξύ άλλων τη μορφή της γοργόνας ως εικόνα στα σύγχρονα εικονογραφημένα παραμύθια.

Πολλοί μύθοι αναφέρονται στο φανταστικό πλάσμα που απεικονίζεται ως γυναίκα από τη μέση και πάνω και ως ψάρι η υπόλοιπη. Η μυθολογία περιγράφει τη γοργόνα ως τερατόμορφη οντότητα που έχει μεγάλη καταστρεπτική δύναμη και θεϊκή προέλευση. Στην αρχαιότητα πρώτα, εμφανίζονται οι Ωκεανίδες, οι οποίες αποτελούν θαλάσσια μυθικά πλάσματα και ενάλιες νύμφες με μορφή γυναίκας κατά το άνω ήμισυ και ιχθύος κατά το κάτω. Ήταν προστάτιδες των υδάτων, όπου κατοικούσαν, και άλλοτε παρουσιάζονται με δύο ουραία πτερύγια¹⁸. Ένας άλλος πιο γνωστός μύθος είναι εκείνος της Μέδουσας. Σύμφωνα με τον μύθο, η Μέδουσα ήταν θνητή σε σχέση με τις δύο αδερφές της, τη Σθενώ και την Ευρυάλη. Τα τρία υδρόβια πλάσματα ήταν φοβερά όντα στην όψη, στο κεφάλι είχαν φίδια για μαλλιά, δόντια μεγάλα σαν αγριόχοιρου, χέρια χάλκινα, φτερούγες χρυσές και πόδια ανθρώπινα. Η Μέδουσα είχε την ιδιότητα να προκαλεί την απολίθωση εκείνου που την αντίκριζε και συνδέεται στενά με τον μύθο του Περσέα¹⁹.

Νεότερες σχετικά παραδόσεις του ελληνικού λαού προήλθαν από τη συγχώνευση αρχαίων μύθων για τις γοργόνες με διηγήσεις ελληνιστικών και βυζαντινών χρόνων για τον Μέγα Αλέξανδρο. Στον μεσαίωνα επικρατεί ως ερωτική φιγούρα που προκαλεί πόθο και φόβο ταυτόχρονα. Στους νεότερους χρόνους υπερίσχυσε η παράδοση ότι η γοργόνα ήταν αδελφή του Μεγάλου

¹⁷ Κούρου, σελ. 28, 31-32.

¹⁸ Καραμανή, σελ. 113.

¹⁹ Τσοτάκου, σελ. 70-71.

Αλεξάνδρου, όπου έγινε η αιτία να μην γίνει αθάνατος ο αδερφός της. Μέσα από τους μύθους και τις δοξασίες η μυθική γοργόνα επιβιώνει αιώνες τώρα στην ελληνική συνείδηση ανάμεσα στο χάσμα δύο κόσμων του γήινου και του θαλάσσιου. Καθώς, η Ελλάδα είναι θαλάσσια χώρα, η πανάρχαια αλλά και διαχρονική αυτή οντότητα εμφανίζεται στην παράδοσή της με ποικίλους τρόπους που καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα μορφών. Από εκείνη της τρομοκρατικής και αποτρόπαιης μορφής της αρχαιότητας στην διακοσμική εικόνα του μεσαίωνα, και τέλος, στη συναισθηματική γυναίκα των νεότερων χρόνων²⁰.

Αυτό το στοιχείο της λαϊκής μυθοπλασίας, που οι καταβολές του έρχονται από πολύ παλιά, έχει πληθωρική παρουσία στη σύγχρονη ζωή. Αντίστοιχα υπάρχει στον νου και στα έργα των συγγραφέων και των ποιητών της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η γοργόνα παρουσιάζεται ως ένα σύμβολο με ποικίλες ερμηνείες και προεκτάσεις τόσο σε μυθιστορήματα όσο και σε ποιήματα γνωστών λογοτεχνών όπως, ο Σεφέρης, ο Ελύτης, ο Μυριβήλης, ο Καρκαβίτσας και άλλοι²¹. Θα εξετάσουμε πως και αν όλος αυτός ο πλούτος της μυθολογίας, της παράδοσης και της λογοτεχνίας διοχετεύεται στο σύγχρονο εικονογραφημένο παραμύθι.

Η συγκριτική ανάλυση του παραμυθιού του Andersen και της διασκευασμένης ιστορίας της Disney είναι ένα σημαντικό εργαλείο στη μελέτη αυτή. Η Σοφία Γαβριηλίδου επισημαίνει ότι τα τελευταία χρόνια τον ρόλο του αφηγητή τον έχει αναλάβει η Disney αντλώντας το υλικό από γνωστά παραμύθια και μύθους. Χαρακτηριστικά λέει πως με μια σύντομη έρευνα στη μηχανή αναζήτησης του διαδικτύου για την μικρή γοργόνα εμφανίζονται εικόνες της εταιρείας με επιχειρηματική λογική σε διαφορετικά πολιτισμικά πρότυπα και γλωσσικά συστήματα και που με αυτόν τον τρόπο επιβάλλει τον δικό της κόσμο παγκοσμίως. Η μικρή γοργόνα προσφέρει ενδιαφέρουσες ηθικές και ψυχολογικές προσεγγίσεις και ταυτόχρονα φιλόξενο πεδίο ανάδειξης έμφυλων και φυλετικών αναπαραστάσεων, εικόνων της παιδικής ηλικίας και οικογενειακών προτύπων. Η συγκριτική εξέταση της διασκευής της Disney με το πρωτότυπο κείμενο του Andersen αναδεικνύει και σχολιάζει τον τρόπο με τον οποίο η Disney «νομιμοποιεί» μέσα από τις διασκευαστικές παρεμβάσεις της σημαντικά πολιτισμικά πρότυπα ισχυρά τόσο στη διαμόρφωση αντιλήψεων για τον κόσμο που μας περιβάλλει όσο και για τον σχεδιασμό και την προσέγγιση κρίσιμων ζητημάτων κοινωνικής και ηθικής διάστασης²².

²⁰ Κουνενάκη, σελ. 2-3.

²¹ Κουνενάκη, σελ. 21-25.

²² Γαβριηλίδου, σελ. 55-56.

Με την παρούσα εργασία επιχειρείται η μελέτη της γοργόνας ως έκφραση ιδεολογίας στο σύγχρονο εικονογραφημένο παραμύθι με αφετηρία τη μυθολογία και τη λαϊκή παράδοση. Κίνητρο για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος είναι η μεγάλη αύξηση των παραμυθιών με ηρωίδα κάποια γοργόνα, τα τελευταία χρόνια, στη χώρα μας, σε σύγκριση με παλαιότερα. Ωστόσο, η αύξηση αυτή ελάχιστα ανταγωνίζεται την «εκδοτική έκρηξη» των παραμυθιών με ηρωίδες πριγκίπισσες, μάγισσες, νεράιδες, ζώα ή ανθρώπους, η οποία έλαβε χώρα στα παραμύθια και στις παιδικές ταινίες των τελευταίων δεκαετιών, και που κατέχουν την πρώτη θέση στις προτιμήσεις των παιδιών. Μάλιστα, θα μπορούσαμε να εντάξουμε τη γοργόνα στις ηρωίδες που έχουν ένα ιδιαίτερο, μαγικό χαρακτηριστικό που προκαλεί το ενδιαφέρον και το θαυμασμό των μικρών παιδιών, όπως η Ραπουνζέλ με τα μαγικά μαλλιά, η Έλσα με τα μαγικά χέρια που φτιάχνουν πάγο. Έτσι, κι η γοργόνα μπορεί να αναπνέει, να τραγουδάει κάτω από το νερό με ψαρίσια ουρά και να παρουσιάζει διαφορετικές μαγικές ικανότητες σε κάθε παραμύθι.

Η ποικιλία των σύγχρονων παραμυθιών με γοργόνες κίνησε το ενδιαφέρον μας για μια περαιτέρω ανάπτυξή τους υπό το φως που προσφέρει η λαϊκή παράδοση και η μυθολογία, όπου η γοργόνα εμφανίζεται συχνά με τελείως διαφορετικό ρόλο και χαρακτηριστικά από ό,τι έχει σήμερα στα παραμύθια, όπως θα δούμε. Για την έρευνα επιλέχθηκαν δεκαεννιά σύγχρονα εικονογραφημένα παραμύθια που εκδόθηκαν και κυκλοφορούν στην αγορά από το 1989 έως το 2019. Πρόκειται για παραμύθια Ελλήνων δημιουργών, αλλά και μεταφρασμένα παραμύθια και διασκευές, τα οποία έχουν διαφορετική λογοτεχνική και αισθητική αξία και διαφορετικό θέμα. Η αναζήτηση του υλικού της μελέτης, όσο και η συλλογή των παραμυθιών, πραγματοποιήθηκε στις διάφορες βιβλιοθήκες, τα βιβλιοπωλεία και μέσω του διαδικτύου. Η επιλογή ήταν προσεκτική με σκοπό να βρεθεί όσο το δυνατόν πλούσιο υλικό, ώστε τα συμπεράσματα να έχουν γενικευμένο χαρακτήρα. Τα βιβλία που επιλέξαμε προορίζονται, κατά κύριο λόγο, για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας ως «βιβλία που ακούγονται» λόγω της απλής γλώσσας και έντονης, αλλά θα μπορούσαμε να πούμε ότι και ως «βιβλία που διαβάζονται» προορίζονται για παιδιά ηλικίας οκτώ με δώδεκα ετών, επειδή έχουν μικρά γράμματα. Στο σημείο αυτό θα ήταν σημαντικό να τονίσουμε ότι αποκλείσαμε βιβλία με γοργόνες, των οποίων οι εικόνες ήταν σε μορφή πάζλ (χτίσιμο πύργου) ή περιλάμβαναν δραστηριότητες παράλληλα με την ανάγνωση (ζωγραφική, δακτυλόκουκλες κ.ά), ώστε το υλικό να βασίζεται κυρίως στο κείμενο και την εικονογράφηση των παιδικών βιβλίων.

Μετά την συλλογή και τη μελέτη του υλικού μας, καταλήξαμε σε ορισμένα κύρια ερωτήματα σχετικά με τη μορφή της γοργόνας. Παρακάτω θα μας απασχολήσει το πώς εμφανίζεται η γοργόνα στο σύγχρονο παραμύθι. Πώς παρουσιάζεται το μυθολογικό πρόσωπό της κυρίως στην αρχαία ελληνική παράδοση, αλλά και την ελληνική λαογραφία; Και πώς «βουτά» στα κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας; Πώς διασκευάζεται ο μύθος της γοργόνας στο εικονογραφημένο παραμύθι; Ποια ιδεολογία εγγράφεται στο σύγχρονο παραμύθι με τις γοργόνες; Η μελέτη θα ξεκινήσει από μια περιδιάβαση στους αρχαίους ελληνικούς μύθους, στη λαϊκή παράδοση και στη νεοελληνική λογοτεχνία και θα καταλήξει στο σύγχρονο παραμύθι με κεντρικό χαρακτήρα - παράδειγμα τη γοργόνα.

Για να διευθετήσουμε και να επεξεργαστούμε το υλικό της μελέτης, που συλλέξαμε, δημιουργήσαμε μία τυπολογία, η οποία βασίζεται στη μεθοδολογία που χρησιμοποίησε η Δερμάτη Φανή²³ στην δική της έρευνα σε παραμύθια. Με τη μεθοδολογία αυτή προσπαθήσαμε να προσεγγίσουμε την ιδεολογία της γοργόνας στα σύγχρονα εικονογραφημένα παραμύθια. Η μεθοδολογία που θα ακολουθήσουμε περιλαμβάνει επτά κατηγορίες, που αναλύουν την υπόσταση της γοργόνας ως φυσικό, μεταφυσικό και κοινωνικό πρόσωπο. Η πρώτη κατηγορία αφορά την ονοματοθεσία της ηρωίδας. Θα εξετάσουμε τα ονόματα που παίρνουν οι γοργόνες- αν παίρνουν- και κατά πόσο αυτά έχουν συμβολική λειτουργία, αν ταυτίζονται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και ιδιότητες σχετικές με την εξωτερική εμφάνισή της ή μπορεί να φέρει ένα κοινότυπο όνομα. Ο Κούπερ κάνει λόγο για τη Δύναμη του Ονόματος ότι «το όνομα ενός ατόμου έχει τις δικές του μαγικές ικανότητες. Με το να ξέρει κανείς το “πραγματικό” όνομα έχει τη Δύναμη του Ονόματος. [...] Η πίστη στη Δύναμη του Ονόματος συναντιέται στη θρησκεία, στον μύθο, στη τελετουργία, στον θρύλο και στο παραμύθι, όπου εμφανίζεται συχνά και παίζει σημαντικό ρόλο»²⁴.

Στη δεύτερη κατηγορία θα μελετήσουμε τον τρόπο παρουσίασης της ηρωίδας και τα χαρακτηριστικά που αποκτά στο παραμύθι. Θα αναλύσουμε την κοινωνική της υπόσταση με εστίαση στην κοινωνική θέση της (πριγκίπισσα του βυθού, άσημη οντότητα ή μία καθημερινή γυναίκα με κάποια ιδιάζουσα ιδιότητα), τη δράση της (ως κακή ή καλή) και τη σχέση της με τα άλλα πρόσωπα της ιστορίας (βοηθός, σύμβουλος, πρωταγωνίστρια, θύμα ή δόλια γυναίκα).

²³ Δερμάτη, σελ. 11.

²⁴ Βλ. υπ. 11 στο ίδιο, σελ. 11.

Ακολουθεί η εξέταση του μαγικού στοιχείου στο κείμενο που συνδέεται με τη γοργόνα. Δεδομένου ότι η γοργόνα δεν είναι μια απλή ηρωίδα, αλλά λόγω των μεταφυσικών ιδιοτήτων της, θα την αναγάγουμε σε μια πρωταγωνιστική φιγούρα - σύμβολο με ποικίλες ερμηνείες.

Στη συνέχεια, θα δούμε τη σχέση της με το άλλο φύλο και ποιο φύλο κυριαρχεί. Η γοργόνα κάποτε βρίσκεται σε ανταγωνισμό με το άλλο φύλο σε σημείο επιβίωσης, ενώ άλλοτε αναζητά την αρμονική συμβίωση μαζί του εγκαταλείποντας τον δικό της υδάτινο κόσμο. Σηκώνει μεγάλα κύματα για να εξοντώσει τους ναυτικούς, επειδή πήρε λάθος απάντηση για τον αδερφό της, ότι ο βασιλιάς Αλέξανδρος πέθανε, και αλλού την κυνηγούν οι πειρατές για να την αιχμαλωτίσουν (έμφυλος ανταγωνισμός). Άλλη φορά, σώζει έναν όμορφο πρίγκιπα από το ναυάγιο, κάνει φίλους, συνάπτει γάμο και δημιουργεί οικογένεια (διαφυλική συμμαχία). Όταν δεν εμπλέκεται καθόλου με το άλλο φύλο, έχει φίλες της άλλες γοργόνες, ψάρια και θηλαστικά (άφυλη αποστασία). Η σχέση αυτή τοποθετείται στο ευρύτερο θέμα των έμφυλων σχέσεων και ταυτοτήτων.

Ο χρονότοπος αποτελεί την πέμπτη κατηγορία της ανάλυσης. Ξεκινώντας από τον όρο, είναι δανεισμένος από τις φυσικές επιστήμες τον οποίο εισήγαγε στη σύγχρονη θεωρία της λογοτεχνίας ο Mikhail Bakhtin. Πρόκειται για μία έννοια που δηλώνει τη σύζευξη και τη διαπλοκή, τη διαλογική σχέση των χρονικών και των χωρικών δομών ενός λογοτεχνικού έργου. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι πίσω από κάθε κείμενο κρύβεται μια σειρά υποθέσεων σχετικά με τις λειτουργίες του χώρου και του χρόνου, τις οποίες μπορεί κάποιος να κατανοήσει μελετώντας το χρονοτοπικό σύστημα του κειμένου, δηλαδή τον τρόπο που συνδυάζει την περιγραφή με την αφήγηση (χώρος και χρόνος αντίστοιχα)²⁵. Με άλλα λόγια, ο χρονότοπος σχετίζεται με τις σφαίρες δράσης της ηρωίδας. Αναπροσαρμόζοντας τον όρο αυτό στο υλικό της μελέτης μας, διακρίναμε τρεις χρονότοπους, τον ανθρώπινο και τον υδάτινο και του αέρα. Οι δύο πρώτοι συνυπάρχουν στο παραμύθι, όπου η βασική ηρωίδα, η γοργόνα, κινείται από τον έναν στον άλλον. Ο υδάτινος κόσμος είναι τόπος κατοικίας της γοργόνας, ο βυθός της θάλασσας που έχει διαφορετικές ιδιότητες, προσφέρει άλλοτε ασφάλεια και προστασία για την ίδια και άλλοτε αποτελεί παγίδα θανάτου για τον ανθρώπινο κόσμο. Από την άλλη πλευρά, ο ανθρώπινος κόσμος είναι ο γήινος πραγματικός κόσμος των ανθρώπων που ελκύει και γοητεύει με υποσχέσεις για νέες εμπειρίες, αλλά υποβόσκει μόνιμα η δολοπλοκία και η απειλή του θανάτου. Ο κόσμος του αέρα χρησιμοποιείται λιγότερο, ωστόσο υπάρχει στα κείμενα.

²⁵ Πατάκης, σελ. 2.394.

Οι δύο τελευταίες κατηγορίες αφορούν τη διασκευή του μύθου της γοργόνας και την εικόνα της στο σύγχρονο παραμύθι. Μας ενδιαφέρει η γοργόνα ως εικόνα του σύγχρονου παραμυθιού ως προς την εξωτερική όψη της γοργόνας, όπως αυτή απεικονίζεται τόσο στην εικονογράφηση, όσο και στην αφήγηση, με αναγωγή στον μύθο ή την παράδοση (ενδυματολογία, χρώματα, χτένισμα). Θα δούμε αν διαφέρει η οπτική εικόνα του σύγχρονου συγγραφέα από εκείνη του λαϊκού δημιουργού.

Όσον αφορά τη διασκευή, ο μύθος πέρασε από την αρχαιότητα στη νεότερη λογοτεχνία μέσω της προφορικής παράδοσης και παράλληλα με την καταγραφή του το παραμύθι υπέστη την «αποπαίδωση», δηλαδή τη μετατροπή του σε λογοτεχνικό είδος κατάλληλο για παιδιά. Αυτό το φαινόμενο οδήγησε στον εξανθρωπισμό των ηρώων του σύγχρονου εικονογραφημένου παραμυθιού και τη μετατροπή τους σε φορείς πληροφοριών. Έτσι, ο διδακτισμός έχει πρωτεύοντα ρόλο στο παραμύθι, αφού και αυτό απευθύνεται αποκλειστικά σε παιδιά²⁶. Η νέα μορφή της γοργόνας θα μπορούσε να προσδιοριστεί περισσότερο διαπολιτισμική και φορέας καταναλωτικής ηθικής. Αυτά είναι στοιχεία που υποβοηθούν την απομαγικοποίηση του παραμυθιού, κάτι που ενισχύει και τον εξανθρωπισμό της γοργόνας, η γοργόνα με περισσότερο ανθρώπινο χαρακτήρα, εικόνα και συμπεριφορά. Αυτά τα χαρακτηριστικά αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι στη ζωή της σύγχρονης δυτικής και παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας.

²⁶ Δερμάτη, σελ. 14.

Κεφάλαιο Πρώτο:

Μύθοι, παραδόσεις, τέχνη και λόγος

Η μυθολογία ήταν άμεσα συνυφασμένη με την καθημερινή ζωή των αρχαίων Ελλήνων. Ο Buxton αναφέρει ότι οι αρχαίοι Έλληνες έρχονταν για πρώτη φορά σε επαφή με τη μυθολογία ως παιδιά μέσω των ιστοριών τις οποίες αφηγούνταν οι μεγαλύτεροι τους, οι τροφοί, οι μητέρες και οι γιαγιάδες των παιδιών. Η ουσία μερικών από αυτές τις ιστορίες έγκειται σαφώς στην άσκηση κοινωνικού ελέγχου. Τα πρόσωπα των ιστοριών αυτών χρησιμοποιούνταν επιλεκτικά ως φόβητρα, όπως η Γοργώ, που επιστρατεύονταν με την ελπίδα να συμμορφωθεί ένα απείθαρχο νήπιο. Ο Πλάτων αντιστάθηκε σθεναρά στις αντικοινωνικές, κατά τη γνώμη του, συνέπειες που είχε το γεγονός ότι επιτρεπόταν στα παιδιά να ακούσουν τις βιαιοπραγίες των θεών και των άλλων μυθολογικών πλασμάτων. Εκτός σπιτιού, μόλις το σχολείο έγινε ένα σταθερό γνώρισμα της αρχαιοελληνικής ζωής, η εξοικείωση των παιδιών, των αγοριών τουλάχιστον, με τον κόσμο της μυθολογίας επεκτάθηκε στην αποστήθιση και την απαγγελία ποίησης μυθολογικών κατορθωμάτων. Καθώς η ζωή προχωρούσε, αρκετά και διαφορετικά κοινωνικά και τοπογραφικά συμφραζόμενα παρείχαν ένα πλαίσιο για τη διήγηση μύθων. Ένα δημοφιλές είδος συγκέντρωσης ήταν το συμπόσιο, στο οποίο παρευρίσκονταν αριστοκράτες, ενήλικες άρρενες και αντάλλασαν μεταξύ άλλων ιστορίες με μυθολογική χροιά. Άλλοι χώροι που προσφέρονταν για αφήγηση μύθων ήταν τα υποδηματοποιεία, τα κουρεία, η λέσχος των γερόντων, οι ναοί και άλλοι χώροι τελετουργικών διαδικασιών, όπου «συνόδευαν» κατά μία έννοια τη τελετή²⁷. Οι αρχαιοελληνικοί μύθοι άσκησαν σημαντική επίδραση στη ζωή των ανθρώπων. Οι λαοί των νησιών και των παραλίων, όπως αντάλλασαν τις πραγματείες τους, έτσι έκαναν και με τους μύθους τους. Το δέος της θάλασσας το μοιράζονταν και κάθε λαός το εξέφραζε διαφορετικά. Έτσι σήμερα έχουμε ένα ανακάτωμα με πολλά και διάφορα όντα, ήμερα και άγρια που ξεπηδούν μέσα από την απεραντοσύνη των θαλασσών και από τα κείμενα των μυθογράφων. Ακόμα και οι ποιητές σπεύδουν να διακρίνουν κάποια εξήγηση για τις θαλασσινές θεότητες²⁸. Οι μύθοι εντοπίζονται ήδη από τις αρχές της πρώτης προχριστιανικής χιλιετίας και εξακολούθησαν να παράγονται με

²⁷ Ιακώβ, σελ. 28-30.

²⁸ Κουνενάκη, σελ. 5.

ανεξάντλητη ποικιλία παραλλαγών και επανεμφανισμών μέχρι σήμερα²⁹. Αμέτρητα είναι τα αρχαία ευρήματα που αποτυπώνουν διάφορα μυθολογικά περιστατικά. Οι μύθοι έχουν διεισδύσει σε όλα τα επίπεδα της τέχνης, σε αγγεία, σε πινακίδες, σε διακοσμητικά ή χρηστικά αντικείμενα, σε αγάλματα, σε νομίσματα, σε αναθήματα, στην αρχιτεκτονική (τοιχογραφίες και ανάγλυφα σε βωμούς).

²⁹ Ιακώβ, σελ. 6.

Η γοργόνα στη μυθολογία

Στην ελληνική μυθολογία η γοργόνα έχει πολύ μακρινό παρελθόν. Ο Όμηρος (9ος - 8ος αι. π.Χ.) πρώτος κάνει λόγο για δύο Ωκεανίδες την Ευρυνόμη (Ιλιάδα, Σ 398-9)³⁰ και την Πέρση/Περσηίδα (Οδύσσεια, κ 439)³¹. Κατά τον Ησίοδο (8ος - 7ος αι. π.Χ) οι Ωκεανίδες, που συναντώνται και ως Ωκεανίνες ή Ωκεανίτιδες ή Ωγενίδες (Θεογονία, 340-370, 908) ήταν τρεις χιλιάδες, ωστόσο αναφέρει μόνο σαράντα μία, από τις οποίες η Ευρυνόμη ήταν η μητέρα των Χαρίτων από τον Δία³² και η Περσηίδα ήταν σύζυγος του Ήλιου και μητέρα του Αιήτη -βασιλιά της Κολχίδας-, του Πέρση, της Κίρκης και της Πασιφαής³³. Οι Ωκεανίδες ήταν κόρες του τιτάνα Ωκεανού και της Τηθύος, θεωρούνταν ιδεατές ανθρωπόμορφες έννοιες των πηγών, που κατά το ήμισυ ήταν κοπέλες, εκείνων που τα ύδατά τους μεταφέρονταν από τους ποταμούς στην ανοικτή θάλασσα (αρχαίο Ωκεανό), και κατά το άλλο ήμισυ ψάρι, καταλήγοντας σε απλή εκβολή (ένα ουραίο πτερύγιο) ή σε δέλτα (διπλό ουραίο πτερύγιο).

Αλλά και οι Νηρηίδες, ήταν νύμφες που λατρεύονταν ως θεές της ήρεμης θάλασσας, και προσωποποιούσαν τις καταστάσεις και τα χαρακτηριστικά της θάλασσας. Ήταν κόρες του Νηρέα και της Ωκεανίδας Δωρίδας και εξ αυτής εγγονές του Ωκεανού. Ήταν γύρω στις πενήντα, ενώ έφταναν και τις εκατό, κατά άλλη άποψη. Οι Νηρηίδες ζούσαν στο βυθό της θάλασσας, στο παλάτι του πατέρα τους και περνούσαν τη μέρα τους κολυμπώντας και παίζοντας με δελφίνια, ή καθισμένες σε χρυσούς θρόνους ή βράχους τραγουδώντας και υφαίνοντας ή στεγνώνοντας τα πλούσια και μακριά μαλλιά τους. Δεν επέτρεπαν σε καμία θνητή να παραβάλλεται με αυτές στην ομορφιά. Είχαν τη δύναμη να ταράζουν τη θάλασσα αλλά και να την ηρεμούν³⁴. Γενικά ήταν πάντοτε περιχαρείς για την αθανασία τους, συνόδευαν τα άρματα των ενάλιων θεών και οι φωνές τους γοήτευαν και τα τραγούδια τους είχαν έλξη ακατανίκητη. Οι Νηρηίδες, ωστόσο, περιγράφονται με ανθρωπόμορφα χαρακτηριστικά και έχουν ανθρώπινα πόδια, που μπορούν να κολυμπούν. Οι νεράιδες έχουν ταυτιστεί περισσότερο με τις Νηρηίδες εκ παραφθοράς, που βγήκαν στη στεριά με τα ίδια γνωρίσματα των θαλασσινών αδελφών τους³⁵. Άλλες θαλάσσιες

³⁰ Πανταζίδης, σελ. 263.

³¹ Πανταζίδης, σελ. 525.

³² Τσοτάκου, σελ. 105.

³³ Τσοτάκου, σελ. 214.

³⁴ Καραμανή, σελ. 113-114.

³⁵ Κουνενάκη, σελ. 5.

θεότητες που ονομάζονται και γοργόνες είναι οι Φορκίδες και οι επτά Πλειάδες που μεταμορφώθηκαν στον αστερισμό της Πούλιας από τον Δία³⁶.

Παρόλο που οι Ωκεανίδες, ως νύμφες των υδάτων είχαν ψαρίσια ουρά, το όνομα του είδους της γοργόνας το έδωσε μια διαφορετική μυθολογική οντότητα, η Γοργώ (ή Γοργών, -όνος). Τον 7ο αιώνα π.Χ. βρέθηκε σε ένα πήλινο ανάλυφο ενός βωμού στις Συρακούσες η τερατόμορφη Γοργώ³⁷ (βλ. Παρ. εικ. 1). Γοργώ ονομαζόταν κυρίως η Μέδουσα, αλλά και άλλες δύο αδελφές της, η Σθενώ και η Ευρυάλη, κόρες της Κητώς και του Φόρκυ. Απεικονίζονται με άγρια μορφή, στο κεφάλι τους περιελίσσονταν φίδια, είχαν δόντια μεγάλα, αποκρουστική γλώσσα, χάλκινα χέρια και χρυσά φτερά με τα οποία πετούσαν³⁸. Το βλέμμα της ήταν διαπεραστικό και απολίθωνε όποιον κατάματα την κοιτούσε. Ο Ησίοδος στη «Θεογονία» του αναφέρει πως οι τρεις γοργόνες κατοικούσαν στην άκρη του κόσμου³⁹, πέρα από τον Ατλαντικό Ωκεανό, εκεί που κατοικούσαν οι Εσπερίδες (Θεογονία, 274 - 279). Επιπλέον, τονίζει την ιδιότητα που έχουν στην αεικινησία και την ταχύτητα. Σύμφωνα με αυτή την ερμηνεία, που φαίνεται να υπερισχύει έναντι των άλλων εκδοχών, οι γοργόνες πήραν το όνομά τους από το «γοργόν» της ιδιότητας δηλαδή να πετούν και να καταδιώκουν τους εχθρούς τους με αζεπέραστη ταχύτητα. Ο προελληνικός όρος «γοργόν»⁴⁰ έχει τη σημασία του άγριου, του βλοσυρού, του ορμητικού και του γρήγορου, γεγονός που συνδέεται άμεσα και με την αγριότητα της μορφής των γοργόνων. Αλλού έχουμε αναφορά «γοργίδες ωκεανίδες»⁴¹, πριν την εμφάνιση του όρου της γοργόνας. Άλλες ερμηνείες, που έχουν δοθεί για την προέλευση του ονόματός τους, συνδέονται με την κατοικία τους, το σύμπλεγμα των νησιών που ονομαζόταν Γοργάδες.

Η Μέδουσα συνδέεται με τον μύθο του Περσέα. Ο Πολυδέκτης, τοπικός ηγεμόνας στη Σέριφο, ερωτεύτηκε τη Δανάη, μητέρα του Περσέα και για να την παντρευτεί σκέφτηκε να εξοντώσει με δόλιο τρόπο το εμπόδιο ανάμεσα τους, τον Περσέα. Οπότε, τον έστειλε να του φέρει το κεφάλι της Μέδουσας/ Γοργούς, πράγμα ακατόρθωτο. Με τη βοήθεια του Ερμή, της Αθηνάς και των Γραιών ο Περσέας προμηθεύτηκε ένα άθραυστο δρεπάνι, σάκο, φτερωτά σανδάλια και έναν σκούφο που τον έκανε αόρατο. Βλέποντας το είδωλο της Μέδουσας σε μια ασπίδα ο Περσέας κατάφερε να αποφύγει το άμεσο και φονικό βλέμμα της. Στη συνέχεια, έκοψε το κεφάλι της με το δρεπάνι, το έβαλε στον σάκο του και γλύτωσε από τις άλλες γοργόνες που τον καταδίωκαν, φορώντας τον σκούφο που τον έκανε αόρατο. Στη Σέριφο χρησιμοποίησε το κεφάλι της Γοργούς

³⁶ Τσοτάκου, σελ. 216, 256.

³⁷ Ιακώβ, σελ. 28.

³⁸ Τσοτάκου, σελ. 70.

³⁹ Ιακώβ, σελ. 105.

⁴⁰ Δημητράκου, σελ. 1680.

⁴¹ Δημητράκου, σελ. 1679.

για να απολιθώσει τον Πολυδέκτη που εξακολουθούσε να θέλει να αποκτήσει τη Δανάη. Επιστρέφοντας τον εξοπλισμό που του δάνεισαν οι ευεργέτες του, εκείνος χάρισε το γοργόνειο κεφάλι στην Αθηνά⁴².

Σε πολεμική θεά εξελίχθηκε η Αθηνά μόνο ως κάτοχος του γοργονείου, που έγινε σύμβολο της ακατανίκητης δύναμής της στη μάχη (βλ. Παρ. εικ. 2). Με τα συμβατικά συμβατικά όπλα κράνος, δόρυ, ασπίδα, την απεικονίζουν οι αγγειοπλάστες και οι ζωγράφοι, όταν άρχισε να λησμονείται η σημασία του γοργονείου. Στις νεότερες απεικονίσεις η Αθηνά είναι πάνοπλη, αλλά η αιγίδα με τα φίδια στα κράσπεδα της και με το πρόσωπο της Μέδουσας στη μέση δεν έπαψε να τη συνοδεύει. Στο μαρμάρινο αέτωμα της γιγαντομαχίας του παλιού ναού της Αθηνάς στην Ακρόπολη, η Αθηνά φορούσε κράνος και κρατούσε δόρυ, αλλά μαχόταν κυρίως με τα φίδια που πρόβαλαν τα κεφάλια τους στα κράσπεδα της αιγίδας τη μέση της οποίας κατείχε το γοργόνειο. Η αιγίδα ένα από τα φίδια το κατηύθυνε με το αριστερό της χέρι⁴³.

Υπάρχουν και άλλες παραδόσεις⁴⁴, σύμφωνα με τις οποίες κατά τον αποκεφαλισμό της Μέδουσας από τον Περσέα ξεπήδησαν από τα σπλάχνα της τα δύο παιδιά που κυοφορούσε από τον Ποσειδώνα, ο Πήγασος, το φτερωτό άλογο του Ηρακλή, και ο Χρυσάορας⁴⁵ που έγινε αργότερα πατέρας του Γηρυόνη. Άλλο μυθολογικό περιστατικό θέλει τον Ηρακλή να δίνει στην κόρη του Κηφέα ένα βόστρυχο από το κεφάλι της Μέδουσας, ώστε να εξοντώσει τα εχθρικά στρατεύματα στο βασίλειό του και έτσι να κερδίσει την εύνοια του Κηφέα, ώστε να τον ακολουθήσει σε εκστρατεία. Ενώ σύμφωνα με μια άλλη παράδοση ο Ασκληπιός στην ιατρική του τέχνη χρησιμοποιούσε ανάλογα με τις διαθέσεις του το αίμα της Μέδουσας. Έτσι, για κάποιους ασθενείς ήταν φάρμακο και σε άλλους φάρμακι που επέφερε τον θάνατο⁴⁶.

⁴² Ιακώβ, σελ. 104-105.

⁴³ Κακριδής, σελ. 228.

⁴⁴ Περισσότερα για τις παραλλαγές του μύθου της γοργόνας βλ. Ζώρα, σελ. 333-335.

⁴⁵ Θέμελης, σελ. 180.

⁴⁶ Μήττα, «Μειξογενή Όντα».

Ὁ Θρύλος του Μεγαλέξανδρου και άλλες παραδόσεις

Αμέτρητες είναι οι παραδόσεις του λαού για τις γοργόνες, διάσπαρτες σε όλη την Ελλάδα, αλλά και σε άλλα κράτη και πολιτισμούς. Πολλοί μελετητές εξέτασαν τις λαϊκές δοξασίες και τις διαφορετικές παραλλαγές που εμφανίζει η μυθολογική αυτή φιγούρα, μεταξύ άλλων ο Νικόλαος Πολίτης, ο Γεώργιος Σπυριδάκης και ο Χρήστος Χρηστοβασίλης⁴⁷. Η Πόπη Ζώρα στη λαογραφική μελέτη της για τη γοργόνα επισημαίνει ότι ο ελληνοβυζαντινός κόσμος διαφύλαξε συγκεχυμένη και ακαθόριστη την ανάμνηση μιας τερατώδους γυναικείας μορφής, η οποία διαιώνιζε το όνομα των αρχαίων γοργόνων μαζί με την απήχηση της απολιθωτικής δύναμης της Μέδουσας και την γλυκιά φωνή των Σειρήνων και η οποία παίρνει στον «Φυσιολόγο» του 15ου αιώνα μαζί με την ανθρώπινη όψη και τη ζωώδη φύση του θηρίου⁴⁸. Ενώ η ίδια συμπεραίνει και το άλλο, πως ο ελληνοβυζαντινός κόσμος, όσο και η μεσαιωνική Ευρώπη, διατήρησαν συγκερασμένες τις αναμνήσεις των αρχαίων θρύλων για τις γοργόνες και τις Σειρήνες με μια όμως διαφορά, ότι ενώ στην ελληνοβυζαντινή περιοχή τον κύριο ρόλο στη διαμόρφωση του νεότερου μύθου έπαιξε η γοργόνα Μέδουσα, στη Δύση υπερίσχυσε η ανάμνηση των Σειρήνων⁴⁹.

Ωστόσο, ο Νικόλαος Πολίτης υποστήριξε⁵⁰ πως η νεοελληνική μορφή της γοργόνας προήλθε από τη συγχώνευση αρχαιοελληνικών μύθων για τις γοργόνες, Σειρήνες και Σκύλλας από τη μια μεριά και των επικών διηγήσεων για τον Μέγα Αλέξανδρο, από το μυθιστόρημα του Ψευδοκαλλισθένη του 3ου ή του 4ου αιώνα, από την άλλη για να περάσει στη συνέχεια μέσω της βυζαντινής τέχνης στη μεσαιωνική Ευρώπη. Οι διάφορες λαϊκές διασκευές έμμετρες ή πεζές με τον τίτλο «Η Φυλλάδα του Μέγ' Αλέξανδρου» ήταν το προσφιλές ανάγνωσμα του Ελληνισμού της Τουρκοκρατίας⁵¹. Ωστόσο, το σύνολο των παραλλαγών είναι αυτό που ολοκληρώνει την παράδοση του παραμυθιού και το καθιστά είδος δυναμικό και εξελισσόμενο, παρά τη δομική του στατικότητα⁵².

Η γοργόνα αποτέλεσε προσφιλές θέμα των λαϊκών παραδόσεων, των παραμυθιών, των διηγήσεων και των απεικονίσεων σε διάφορες μορφές της τέχνης. Η ενάλια θεότητα, αινιγματικό και συμβολικό πρόσωπο της εκάστοτε τοπικής παράδοσης, αποτέλεσε αγαπημένο μοτίβο στους

⁴⁷ Κουνενάκη, σελ. 7.

⁴⁸ Ζώρα, σελ. 334.

⁴⁹ Ζώρα, σελ. 336.

⁵⁰ Κουνενάκη, σελ. 20.

⁵¹ Ζώρα, σελ. 345.

⁵² Δερμάτη, σελ. 38.

μεταβυζαντινούς και στους νεότερους χρόνους. Ο ανώνυμος Έλληνας λαϊκός τεχνίτης ιδιαίτερα αγάπησε το σύμβολο της γοργόνας και το παρέστησε σε όλων των ειδών τα υλικά⁵³. Στολίζει κεντήματα, ζωγραφίζεται σε τοίχους, σκαλίζεται σε ξύλινα εκκλησιαστικά τέμπλα, στην πλήρη των πλοίων (ακρόπρωρα)⁵⁴. Συναντάται σε αγάλματα στις πλατείες, στα σιντριβάνια και σε ακροθαλασσιές. Στη λαογραφική παραγωγή η γοργόνα ταυτίστηκε με τη Σκύλλα, την Κίρκη, άλλοτε συνδέθηκε με τον μύθο του Γλαύκου, άλλοτε παραλληλίστηκε με τη Σειρήνα, τη Βεργόνα της Αττάλειας, τη φώκια, ως μητέρα του Μ. Αλεξάνδρου, και με άλλα τόσα που θα λέγαμε ότι κάθε τόπος είχε να διηγηθεί και μια διαφορετική ιστορία με κάποια γοργόνα συνδεδεμένη με το μέρος εκείνο. Όλα αυτά τα μυθολογικά πλάσματα συγχωνεύονται όλα μαζί στη μοντέρνα ελληνική παράδοση σε ένα μυθολογικό πρόσωπο, τη γοργόνα. Στη συλλογική ελληνική φαντασία ήταν όλες επικίνδυνες για τους θαλασσοπόρους, εξαιτίας του γοητευτικού τους άσματος, αλλά και της επικίνδυνης ερώτησης, αν ζει ο βασιλιάς Αλέξανδρος. Ωστόσο, μέσα σε όλο αυτό το υλικό, θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στο θρύλο της γοργόνας Θεσσαλονίκης, που βρίσκεται ως κεντρική ιδέα σε αρκετά έργα της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Στις περισσότερες νεοελληνικές παραδόσεις η γοργόνα συνδέεται με το αθάνατο νερό και την προσπάθεια του Μακεδόνα στρατηλάτη Αλέξανδρου να μείνει αθάνατος. Η επικρατέστερη από τις τρεις καταγεγραμμένες παραλλαγές του θρύλου, ήδη από το 1904, από τον Νικόλαο Πολίτη, που θα παρουσιάσουμε παρακάτω, είναι και η πιο διαδεδομένη στον ελληνικό χώρο.

“Ο βασιλιάς Αλέξανδρος, σαν πολέμησε και πήρε όλα τα ρηγάτα του κόσμου και τον έτρεμε όλη η γης, η οικουμένη, κάλεσε τους μάγους και τους ρώτησε: – Πέστε μου, σεις που ξέρετε της μοίρας τα γραμμένα, τι μπορώ να κάμω για να ζήσω πολλά χρόνια, να χαρώ τον κόσμο εδώ, που τον έκαμα όλο δικό μου; – Βασιλέα μου πολυχρονεμένε, η δύναμή σου είναι πολλή, αποκρίθηκαν οι μάγοι, μα όσα έχει γραμμένα η μοίρα δεν μπορεί να ξεγραφτούνε. Ένα μόνο πράμα είναι που μπορεί να σε κάμει να χαρείς τα βασίλεια και τη δόξα σου, ώστε να θέλεις να γενείς αθάνατος, να ζήσεις ίσα με τα βουνά. Μα είναι δύσκολο, πολύ δύσκολο. – Δεν σας ρωτώ αν είναι δύσκολο, αλλά ποιο είναι, είπε ο Αλέξανδρος. – Ε, τότε, βασιλέα μου, στους ορισμούς σου. Είναι τ’ αθάνατο νερό, που όποιος το πει θάνατο δε φοβάται. Μα όποιος πάει για να το πάρει πρέπει να περάσει μέσα από δυο βουνά π’ ανοιγοκλεινούνε και χτυπάει το ένα με τ’ άλλο κι ουδέ πουλί πετάμενο δεν προφτάνει να περάσει. Πόσα ζακουσμένα βασιλόπουλα κι αρχοντόπουλα δε χάσανε τη ζωή τους μέσα σε κείνη την τρομερή παγίδα! Άμα περάσεις τα δυο βουνά, είν’ ένας δράκος ακοίμητος και φυλάει τ’ αθάνατο νερό. Σκοτώνεις το δράκο και το παίρνεις. Ευτύς ο

⁵³ Ζώρα, σελ. 331.

⁵⁴ Κουνενάκη, σελ. 8.

Αλέξανδρος προστάζει και του φέρνουνε τ' άλογό του, τον Βουκέφαλο, που φτερά δεν είχε και σαν πουλί πετούσε. Καβαλικεύει, δίνει σκαλιά του μαύρου του και πάει. Και μ' ένα βίτσιμα πέρασε πέρα πέρα. Σκότωσε τον ακοίμητο δράκο κι επήρε το γυαλί που 'χε τ' αθάνατο νερό. Αλλ' έλα δα ο ευλογημένος που άμα γύρισε στο παλάτι του, δεν το φύλαζε καλά! Το βλέπ' η αδερφή του και χωρίς να συλλογιστεί τι είναι, το χύνει. Κατά τύχη χύθηκε πάνω σε μια αγριοκρομμύδα, και γι' αυτό αυτές οι κρομμύδες δεν ξεραίνονται ποτέ. Ο Αλέξανδρος μετά κάμποση ώρα πάει να πει τ' αθάνατο νερό, αλλά πού να το βρει; Ρωτάει την αδερφή του κι αυτή του λέει πως δεν ήξερε τι ήτανε και το 'χυσε. Ο βασιλιάς πήγε να τρελαθεί απ' το θυμό του και τη στενοχώρια του και την καταράστηκε να γίνει από τη μέση και κάτω ψάρι και να βασανίζεται στη μέση του πελάγου όσο υπάρχει ο κόσμος. Ο Θεός τ' άκουσε κι από τότε όσοι γυρίζουνε με τα καράβια τη βλέπουν να παραδέρνεται μέσα στα κύματα· ωστόσο δεν έχει κακία μέσα της για τον Αλέξανδρο· κι άμα ιδεί ένα καράβι, ρωτάει: «Ζει ο βασιλιάς Αλέξανδρος;». Κι αν ο παραβοκύρης δεν ξέρει την ιστορία της και ειπεί «πέθανε», τότε η κόρη, απ' τη μεγάλη της λύπη, ταράζει με τα χέρια και με τη μεγάλη της ψαρίσια ουρά τη θάλασσα και πνίγει το καράβι. Όσοι όμως ξέρουν της λένε: «Ζει και βασιλεύει»· και τότε η πολύπαθη κόρη κάνει καλή καρδιά και τραγουδεί χαρούμενη γλυκά τραγούδια. Έτσι μαθαίνουν οι ναύτες τους καινούριους σκοπούς των τραγουδιών και τους φέρνουν στην πατρίδα τους.»⁵⁵

Ο θρύλος της γοργόνας του Μεγαλέξανδρου εμπεριέχεται και σε άλλες μορφές της τέχνης σήμερα. Στα πολυάριθμα παραδοσιακά και λαϊκά τραγούδια για τη γοργόνα, ο μύθος του Μεγαλέξανδρου επιβιώνει στα τραγούδια «Δεν ήταν νησί» του Νίκου Καζαντζάκη, «Το βαλς της γοργόνας» της Βικτώριας Ταγκούλη και «Η Γοργόνα» της Ελένης Δήμου. Μια άλλη πλευρά του μύθου ανακάλυψαν Έλληνες δραματουργοί: το δραματικό στοιχείο. Ο Λόπε ντε Βέγκα, πολυγραφότατος Ισπανός δραματουργός έδωσε με μια σύντομη φράση τι χρειάζεται για να έχουμε θέατρο: «δύο- τρία τελάρα, ένα πάθος και δύο ηθοποιού». Σύμφωνα με αυτή την θέση η θεατρολόγος Λακίδου ανακάλυψε τη δραματική δύναμη που έχει ο θρύλος της γοργόνας. Σκηνή είναι το πέλαγος, πάθος ή ζητούμενο είναι ο Μέγας Αλέξανδρος και υποκριτές είναι ο Έλληνας στο ρόλο του ναυτικού και η αδελφή του Μεγαλέξανδρου η γοργόνα⁵⁶. Η διαλογική αυτή σκηνή ανάμεσα στη γοργόνα και τον ναυτικό έχει μεταφερθεί σε γνωστά παιδικά θεατρικά έργα όπως, ο «Οδυσσεβάχ» της Ξένιας Καλογεροπούλου και «Το Αθάνατο Νερό» της Άννας Σωτρίνη και της Μαρίας Κυριάκη.

⁵⁵ Αθανασοπούλου, σελ. 97-98.

⁵⁶ Κουνενάκη, σελ. 16.

Αλλά πέρα από τους μύθους και τις παραλλαγές τους έχουμε και λαϊκά παραμύθια με γοργόνες που εμφανίζονται σε συλλογές σε συνδυασμό με διάφορους τόπους της ηπειρωτικής και αστικής Ελλάδας. Ένα χαρακτηριστικό παραμύθι της αθηναϊκής παράδοσης είναι «Η βασίλισσα των Γοργόνων». Αναφέρεται σε ένα άπληστο πριγκιπόπουλο με κακούς τρόπους που βάζει σε δοκιμασίες το βεζιρόπουλο του παλατιού του, ώστε να αποκτήσει ένα χρυσό φτερό, ένα λουρί με πολύτιμα πετράδια και μια αρχοντοπούλα με αντάλλαγμα να μην του στερήσει τη δουλειά στο παλάτι και τη ζωή του. Η αρχοντοπούλα, που είναι και η βασίλισσα των γοργόνων -οι γοργόνες θεωρούνται πτηνά στο παραμύθι- σκαρώνει παγίδα στο πριγκιπόπουλο και παντρεύεται τον υπηρέτη. Έχει παρατηρηθεί πως στο λαϊκό παραμύθι αν και κυριαρχούν χαρακτήρες, που ενσαρκώνουν κατεστημένες ανδρικές και γυναικείες συμπεριφορές (η βασίλισσα αιχμαλωτίζεται από το βεζιρόπουλο), υπάρχουν περιπτώσεις, και μία είναι και η βασίλισσα των γοργόνων, όπου η γυναίκα εμφανίζεται έξυπνη, δραστήρια με διοικητικές ικανότητες που ανατρέπει την κατεστημένη ταυτότητα στο σύστημα αξιών που μειώνει κοινωνικά τη γυναίκα. Η Μένη Κανατσούλη θεωρεί ενδιαφέρουσες αυτές τις περιπτώσεις γυναικών, γιατί η εξουσία στη δική μας περίπτωση πηγάζει από τη μαγική ικανότητα που διαθέτουν οι γοργόνες και αυτό είναι ένα ρεαλιστικό στοιχείο που δεν προέρχεται από κάποιο ανδρικό πρόσωπο. Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι οι περιπτώσεις αυτές παρουσιάζουν «ένα λαϊκό αισθητήριο πολύ πιο υγιές και μια κρίση πολύ πιο πηγαία και ενδεχομένως πιο ρεαλιστική»⁵⁷.

Τέλος, είναι αναγκαίο να τονιστεί, ότι η προφορική παράδοση αντικαταστάθηκε από την γραπτή ως άμεση συνάρτηση στις πολιτισμικές αλλαγές στον ελληνικό χώρο. Ο προσανατολισμός σε νέα πρότυπα και αξίες του δυτικού πολιτισμού έφεραν αλλαγές και απαιτήσεις στη γραπτή πλέον μορφή του παιδικού παραμυθιού.

⁵⁷ Κανατσούλη, 175.

Κεφάλαιο Δεύτερο:

Ο κόσμος της γοργόνας στην ελληνική και ξένη λογοτεχνία

Η Anna Zimbone εξηγεί τη σχέση του μύθου με τις διάφορες σύγχρονες επώνυμες παραλλαγές του. Τα επινοημένα από συγγραφείς παραμύθια είναι κατά βάθος, σε πολλές περιπτώσεις, αντικείμενο επεξεργασίας παλαιών λαϊκών αφηγήσεων που δημιουργήθηκαν με τον σκοπό να εξηγήσουν γεγονότα που έπρεπε να μεταμορφωθούν για να λειτουργήσουν ως αντίδοτα σε κάποιον κίνδυνο⁵⁸. Το επώνυμο παραμύθι ως ατομική κατασκευή ενός συγγραφέα -και ενίοτε ενός εικονογράφου- εξυπηρετεί τις σκοπιμότητες και εμπεριέχει ιδεολογικά μηνύματα που θέλει να περάσει ο δημιουργός. Αυτή η άποψη ενισχύει και φωτίζει μια άλλη πλευρά του κειμένου. Τα παραμύθια, πέρα από την αποπαίδωση που υφίστανται ώστε να γίνονται κατανοητά από παιδιά μικρής ηλικίας, αλλάζουν προσανατολισμό στην ιδεολογία και αποκτούν περισσότερο διδακτικό χαρακτήρα. Η γοργόνα συνεχίζεται να χρησιμοποιείται στη λογοτεχνία του 19ου και του 20ου αιώνα. Εμφανίζεται με τη μορφή της Ωκεανίδας νύμφης ως ιχθίωσης ανθρώπινης μορφής, ωστόσο, δεν φέρει τον αποτρόπαιο χαρακτήρα της αρχαιότητας, ούτε την επικινδυνότητα των ελληνοιστικών χρόνων. Κατά κύριο λόγο, απαντάται ως σύμβολο που παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία ερμηνειών. Η γοργόνα της αρχαιότητας αποκτά μια νέα μορφή διαχρονική. Πλέον οι μεταμορφώσεις της γοργόνας στα ελληνικά λογοτεχνικά έργα είναι συμβολικές. Η δυσπρόστατη μορφή της αντανακλά, πολλές φορές, το καλό και το κακό της ελληνικής πραγματικότητας.

⁵⁸ Zimbone, σελ. 243.

Η γοργόνα στη νεοελληνική λογοτεχνία

Ο μύθος της γοργόνας στάθηκε πηγή έμπνευσης σε ποιητές και πεζογράφους. Η δυναμική των θρύλων και της λαϊκής παράδοσης αποκτά υπόσταση χειροπιαστή και μπροστά σε όλους τους νόμους που διέπουν την πραγματικότητα παρουσιάζεται ως αμετάκλητο βίωμα στο διήγημα του Γεώργιου Βιζυηνού (1849-1896). Βασικό κεντρικό θέμα του διηγήματος «Το μόνον της ζωή μου ταξείδιον» του 1884 είναι οι αληθοφανείς ιστορίες του παππού, σε μια από τις οποίες ενυπάρχει η μορφή της μητέρας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η Φώκια.

« — Και πού είναι αυτό, παππού; — Αυτό είναι, έτσι κομμάτι παρ' εδώ, είπεν ο παππούς δεικνύων εις τον ορίζοντα δια της χειρός, εκεί όπου ευρίσκεται και η Φώκια, η μάνα τ' Αλεξάνδρου. Αυτήν την είδες καν την είδες; — Όχι, παππού! δεν την είδα! — Αχ! ψυχή μου, ανεστέναξε βαθύτερον ο παππούς, τίποτε δεν είδες! τίποτε! — Και πώς είναι η Φώκια, παππού; — Νά έτσι, είπεν ο παππούς χειρονομών ούτως, ως εάν είχεν την Φώκιαν ενώπιόν του και μοι ώριζεν ανατομικώς τα μέλη της. Από τον αφαλό και πάνου είναι η εμορφότερη γυναίκα, από τον αφαλό και κάτω είναι το φοβερότερο ψάρι. Κάθεται στον πάτο της θάλασσας. Μα κεί που σκιαχθή κανένα καράβι που περνά από πάνω, κάμνει μία χοπ! και βγαίνει στην επιφάνεια, κάμνει μια χοπ! και αρπάζει το καράβι με το χέρι της και το σταματά. Απαί, φωνάζει τον καπετάνο και τον ερωτά ο Αλέξανδρος ο Βασιλεύς ζη και βασιλεύει; Τρεις φοραίς τον ερωτά, ψυχή μου, και τρεις φοραίς ο καπετάνος σαν της ειπή πως ζη και βασιλεύει, τον αφήνει και πάγει στην δουλειά του. Σαν της ειπή πως δεν ζη, τον βουλά και τον πνίγει! Και αναποδίσας την κάλτσαν της γιαγιάς και σείσας αυτήν ούτως, ώστε να πέση το εντός αυτής κουβάριον, μοι έδειξε πώς ναυαγούν τα πλοία ο παππούς, και —Γιαυτό επρόσθεσε— καλλίτερα, ψυχή μου, που δεν την είδες.»

Η ύπαρξη αυτού του θαυμαστού μυθολογικού κόσμου, όπως τον γνωρίζει μέσα από την εξιστόρηση του παππού, δίνει την ελπίδα και την όρεξη για ζωή. Αυτές τις ιστορίες κι αυτές τις περιπέτειες ήθελε να γνωρίσει από κοντά ο εγγονός, αλλά όταν συνειδητοποιεί ότι ανήκουν στον χώρο της φαντασίας βαθειά απογοήτευση και θλίψη φωλιάζουν στην ψυχή του.

Η πιο γνήσια λογοτεχνοποίηση του μύθου, πιστή στις καταγραφές των λαϊκών παραδόσεων της αδερφής του Μεγαλέξανδρου είναι το έργο «Η Γοργόνα» της συλλογής «Λόγια της Πλώρης»⁵⁹

⁵⁹ Πατάκης, σελ. 1.038-1.039.

που εκδόθηκε το 1899. Το διήγημα αυτό του Ανδρέα Καρκαβίτσα (1865-1922) έχει τη μορφή μαρτυρίας καθώς ξεδιπλώνει όσα έζησε σε ένα από τα ναυτικά ταξίδια του. Ο Καρκαβίτσας μέσα από τα έργα του αναδεικνύει το λαογραφικό υλικό που συνέλεγε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον και προβάλλει τι είναι ωραίο και υγιές και τι βλαβερό για τον κοινωνικό και εθνικό κορμό.

Αλλά και στου Γεωργίου Δροσίνη (1859-1951) την ποίηση «Ζει ο Βασιλιάς Αλέξανδρος;» ανασκευάζεται ο μύθος της γοργόνας.

Ο Σωτήρης Σκίπης (1881-1952) έγραψε το 1909 το ποιητικό έργο «Απέθαντος», όπου σε επτά ραψωδίες κλιμακώνει την ιστορική πορεία του Ελληνισμού με άξονα τον Μεγαλέξανδρο, που συμβολίζει τη διάρκεια της φυλής⁶⁰. Στο έπος του εμφανίζεται η γοργόνα του Μεγαλέξανδρου που ζητά να μάθει από τον Οδυσσέα αν ζει ο βασιλιάς Αλέξανδρος και άλλοτε αν ζει η Ελλάδα.

Ο Στράτης Μυριβήλης (1890-1969) εμπνέεται από την Παναγία τη Γοργόνα, το ομώνυμο εκκλησάκι που βρίσκεται χτισμένο πάνω στα βράχια πάνω από τη θάλασσα στην Σκάλα της Συκαμιάς της γενέτειρας του (βλ. Παρ. εικ. 3). Σύμφωνα με την παράδοση, το όνομά του το πήρε από μια ιδιαίτερη τοιχογραφία που υπήρχε στο εκκλησάκι και παρουσίαζε την Παναγία με ουρά γοργόνας, έργο άγνωστου λαϊκού ζωγράφου. Τη φήμη του, όμως, την οφείλει στο ομότιτλο έργο του Μυριβήλη. Το μυθιστόρημα «Η Παναγία η Γοργόνα» (βλ. Παρ. εικ. 4), που δημοσιεύτηκε σε μια πρώτη μορφή το 1939 αρχικά με τον τίτλο «Η Παναγία η Ψαροπούλα», παρουσιάζει τη ζωή ανθρώπων του νησιού και των Μικρασιατών προσφύγων που κατέφυγαν εκεί⁶¹. Ο Μυριβήλης στο έργο αυτό προσπαθεί να δημιουργήσει μια ατμόσφαιρα περισσότερο ποιητική και εξωπραγματική. Αυτή την άποψη υποστηρίζει στη μελέτη της και η Ana Chikovani⁶² ότι «ο πολιτισμένος άνθρωπος διατηρεί, αν και ασυνείδητα, εκείνες τις αρχαϊκές ή πρωτογονικές περιοχές της γνώσης που είχε περιχαρακώσει με τρόπο έμμεσο μέσα στη λαογραφία». Η ίδια υποστηρίζει ότι στο λογοτεχνικό έργο του 20ού αιώνα προχριστιανικές δοξασίες συνενώνονται με την ελληνική θρησκεία και το σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό⁶³. Η ψαρογυναίκα αναμείχθηκε και με ένα ιερό πρόσωπο της χριστιανικής πίστης, την Παναγία ως σύμβολο ευσέβειας για τους χριστιανούς και φόβου για τους αντικείμενους εχθρούς. Με μια άλλη ανάγνωση του μυθιστορήματος, η Παναγία πάνω στους βράχους σαν γοργόνα (βλ. Παρ. εικ. 5) είναι εκείνη που σώζει τους κατατρεγμένους πρόσφυγες της μικρασιατικής καταστροφής και με την τρίαίνα τους προστατεύει από όλους τους εχθρούς.

⁶⁰ Κουνενάκη, σελ. 24.

⁶¹ Πατάκης, σελ. 1.674-1.675.

⁶² Chikovani, σελ. 220.

⁶³ Chikovani, σελ. 226.

Ο Μυριβήλης έτσι περιγράφει την εικόνα:

«Σαν ήρθε η ώρα της παρτέντζας, πήρε στη ράχη το μπογαλάκι με τα σύνεργα του, έκοψε με αλύγιστη καρδιά την πρυμάτσα της αραξιάς του και χάθηκε. Όμως απόμεινε πίσω τ' όνομά του, απόμεινε ακόμα, αυτή πάνω απ' όλα, μια παράξενη ζουγραφιά, που την άφησε στορισμένη πάνω στον τοίχο της μικρής εκκλησίας. Στέκεται κει ως τα σήμερα, μισοσβησμένη από τον αγέρα και τ' αλάτι της θάλασσας, και είναι μια Παναγιά, η πιο αλλόκοτη μέσα στην Ελλάδα και σ' όλο τον κόσμο της χριστιανοσύνης [...]. Το κεφάλι της είναι έτσι όπως το ξέρουμε από τις τοιχογραφίες της Πλατυτέρας. Πρόσωπο μελαχρινό, φιλοσήμαδο, συσταζούμενο στην έκφρασή του. Έχει στρογγυλό πηγούνι, μυγδαλωτά μάτια και μικρό στόμα. Έχει βυσσινί μαφόρι ως το κούτελο, έχει και το κίτρινο τ' αγιοστέφανο γύρω στο κεφάλι, όπως όλα τα κονίσματα. Μόνο που τα μάτια της είναι πράσινα και υπερφυσικά πλατιά. Όμως απ' την μέση και πέρα είναι ψάρι με γαλάζια λέπια και στα χέρια της βαστά ένα καράβι απ' τη μια, κι απ' την άλλη ένα τρικράνι, σαν κι αυτό που κρατά ο αρχαίος θεός της θάλασσας ο Ποσειδώνας».

Ο Παναγιώτης Μαστροδημήτρης⁶⁴ προσλαμβάνει διαφορετικά την εικόνα τονίζοντας ότι «η Παναγιά η Γοργόνα είναι το κεντρικό σύμβολο της σύνθεσης των διαφορετικών εμπειριών και δυνάμεων που προέκυψαν μέσα από αυτόν τον πολιτισμό, έτσι όπως την ζωγραφίζει ο Καπτά Λιάς, στον τοίχο της εκκλησίας». Μια από τις ηγεμονικές γυναικείες θεότητες των κυμάτων που βρίσκονται στους αρχαίους μύθους του Αιγαίου συγχωνευμένη στην χριστιανική πίστη, όπου οι νησιώτες εξέφραζαν τις ευχές και τις δεήσεις για καλό ταξίδι των ναυτικών του τόπου. Όσον αφορά την έμπνευση του αγιογράφου, ο Μυριβήλης, εμπλέκει την αρχαία ελληνική εκδοχή γέννησης της Αθηνάς, από το κεφάλι του πατέρα της Δία. Αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Και κανείς δεν στοχάστηκε πως εκείνη τη μέρα μέσα από το κεφάλι του γερο-κοσμοκαλόγερου (του ζωγράφου), όπως μέσα από το κεφάλι του Δία, πήδηξε και στυλώθηκε πάνω στο μοναδικό θαλασσόβραχο του αιγαιοπελαγίτικου νησιού μια καινούρια ελληνική θεότητα, που έδεσε με τον πιο θαυμαστό τρόπο όλες τις εποχές και όλο το νόημα της φυλής. Μιας φυλής που ζει και αγωνίζεται με τα στοιχεία και με τις φουρτούνες του κόσμου, η μισή στη στεριά κι η μισή στη θάλασσα, με το ινί και με την καρίνα, πάντοτε κάτω από μια θεότητα πολεμική, θηλυκιά και παρθένα».

⁶⁴ Μαστροδημήτρης, σελ. 212.

Η Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη (1905-1977) με αφετηρία το θρύλο του Μεγαλέξανδρου και της γοργόνας γράφει το ιστορικό μυθιστόρημα «Ο Αλέξανδρος και η Γοργόνα», το 1959, στο οποίο προβαίνει στην ταύτιση της αδελφής του Αλεξάνδρου με τη γοργόνα της Αττάλειας.

Αμέτρητα τα συναπαντήματα της παλαμικής ποίησης με τη γοργόνα στους ωκεανούς. Σε ένα απόσπασμα του ποιήματος «Παθητικός Ύμνος» γράφει:

*«Στα ονειροπέλαγα ταξιδεύω/ πάει το καράβι, στέκω στην πλώρη/ το δρόμο κόβει μου.
οργή της θάλασσας/ η νεροκόρη/ και είναι δρακόντισσα κυνηγήτρια/ του ανθρώπου
αχόρταγη πείνα, τρέχει/ στο στόμα αλύπητη πάντα ένα ρώτημα/ για μάντεμα έχει/ Γοργόνα
αγάπη στα κύματα όπου/ καρδιά μου, νους μου, ψυχή μου πλέμε/ ρωτάς του κάκου, δε
βρίσκω απόκριση/ και βούλιαζέ με».⁶⁵*

Ο Νίκος Καββαδίας (1910-1975) στο ποίημα «Έχω μια πίπα» παρουσιάζει πως ακόμη και η ξύλινη σκαλισμένη στη μορφή γοργόνας πίπα του έχει κάποιο είδος μαγείας που τροφοδοτεί την φαντασία του:

*«Έχω μία πίπα ολλανδική από ένα μαύρο ξύλο/ οπού πολύ παράξενα την έχουν
σκαλισμένη./ Έχει το σχήμα κεφαλιού Γοργόνας με πλουμίδια./ Κι ένας σ' εμέ ναύτης
Δανός την έχει χαρισμένη».*

Στο ποίημα «Αρμίδα (Το πειρατικό)» εμφανίζει σειρήνες, τη γοργόνα και άλλα πλάσματα σκοτεινά που συναντά το πειρατικό πλοίο του Captain Jimmy. Όλα αυτά τοποθετούνται σε ένα σκηνικό παρανομίας, όπου όλες οι συμφορές κυκλώνουν τους ήρωες και караδοκούν.

Ο Οδυσσεάς Ελύτης (1911-1996) στο «Άξιον εστί» γράφει σε μια στροφή:

*«Άξιον εστί το χέρι της Γοργόνας/ που κρατά το τρικάρταρτο σα να το σώζει/ σα να το κάνει
τάμα στους ανέμους/ σα να λέει να τ' αφήσει και πάλι όχι».*

Ενώ σε ένα άλλο ποίημα του «Τα τζιτζίκια» περνά με ήχους και συμβολισμούς τον μύθο της γοργόνας:

*«Η Παναγιά το πέλαγο/ κρατούσε στην ποδιά της/ τη Σίκινο την Αμοργό/ και τ' άλλα τα
παιδιά της./ Από την άκρη του καιρού/ και πίσω απ' τους χειμώνες./ Άκουγα σφύριζε η*

⁶⁵ Κουνενάκη, σελ. 25.

*μπορού/ κι έβγαιναν οι Γοργόνες./ Κι εγώ μέσα στους αχινούς/ στις γούβες στ' αρμυρίκια./
Σαν τους παλιούς θαλασσινούς/ ρωτούσα τα τζίτζικια./ – Ε σεις τζίτζικια μου άγγελοι/ γεια
σας κι η ώρα η καλή./ Ο βασιλιάς ο Ήλιος ζει./ κι όλ' αποκρίνονται μαζί./ – Ζει ζει ζει ζει
ζει ζει ζει ζει».*

Από τη λαϊκή μυθολογία της θάλασσας ο Γιώργος Σεφέρης (1900-1971) πήρε ένα σημαντικό θέμα - σύμβολο, τη γοργόνα, που το χρησιμοποίησε πολλές φορές μέσα στην ποίησή του με έναν πλούσιο συμβολισμό. Στην φιλολογική μελέτη του ο Χρήστος Αντωνίου ανακαλύπτει ότι ο ποιητής από παιδί είχε συγκινηθεί από το λαϊκό αυτό σύμβολο, αργότερα συνειδητά και πολλαπλά το συμπεριέλαβε στα έργα του, ενώ «σε ώρες εκνευρισμού ή σχόλης βρίσκει διέξοδο ζωγραφίζοντας πάνω σε παλιόχαρτα ή σμιλεύοντας με διάφορα υλικά ομοιώματα γοργόνας»⁶⁶. Μάλιστα είναι και το σήμα του, που τυπώνεται στο εξώφυλλο των βιβλίων του⁶⁷. Ο Σεφέρης παραλληλίζει τη γοργόνα με την ποιητική του τέχνη, τη ταυτίζει με το «πρόσωπο της γης», το «πρόσωπο της κόρης», είναι το ερωτικό σύμβολο, αλλά και σύμβολο της Ελλάδας, της Αρετής, της Λευτεριάς, της μητρότητας. Η γοργόνα αποτελεί για τον ποιητή την πανανθρώπινη ιδανική ηθική αίσθηση, αφού ο ελληνισμός «είναι η άλλη όψη του ανθρωπισμού» του. Αυτή η «μάνα» όλης της οικουμένης δεν είναι άλλη από την ίδια την Παναγία και η «μάνα-γοργόνα» δεν είναι άλλη από την Παναγιά-Γοργόνα της λαϊκής μας παράδοσης. Επιπλέον, η γοργόνα του Σεφέρη άλλοτε βρίσκεται σε ένα κλίμα στέρησης και απάτης, που οφείλεται στην ίδια τη δυσυπόστατη φύση της:

*«Κάποτε - κάποτε συλλογίζομαι τη Σαλώμη εκεί στον Κοκκιναρά/ την εμφάνισή της/ σα να
ήτανε πάνω στη σκηνή:/ μισή πραγματικότητα και μισή μυθιστόρημα/ -σα γοργόνα».*

Ο Αντωνίου σχετικά με το σύμβολο αυτό στο έργο του ποιητή συμπεραίνει ότι εκφράζει τον ελληνισμό με την ιδανική ηθική, αισθητική και θρησκευτική αίσθηση, με την ανεξίκακη δύναμη του πολιτισμού του, με τη γόνιμη παράδοσή του. Εκφράζει ακόμα τις εμφύλιες έριδες με την ποικιλότητα στέρησης του (σκλαβιές, διασπορά, γλώσσα). Ο Σεφέρης συγκεφαλαιώνει στην υπόσταση της γοργόνας ό,τι διατρέχει ολόκληρο το έργο του, τον καημό της Ρωμοσύνης. Τέλος, η γοργόνα του Σεφέρη αποκτά ένα γενικότερο πανανθρώπινο χαρακτήρα, γίνεται σύμβολο όλων των ελληνικών πολιτιστικών αξιών που διαδόθηκαν στον κόσμο από τον Μεγαλέξανδρο και την

⁶⁶ Αντωνίου, σελ. 53.

⁶⁷ Αντωνίου, σελ. 54.

λαϊκή παράδοση σε όλες τα εκφάνσεις της για να ενσωματωθεί σε αυτές ο ευρωπαϊκός πολιτισμός⁶⁸.

⁶⁸ Αντωνίου, σελ. 55-71.

Το παραμύθι του Andersen

Από τον ευρωπαϊκό πολιτισμό ήρθε στην Ελλάδα ένα δανέζικο παιδικό παραμύθι που έγινε δημοφιλές ανάγνωσμα στα παιδιά με κεντρική ηρωίδα τη μικρή γοργόνα. Ο Hans Christian Andersen (1805-1875) έγραψε το 1836 το παραμύθι «Den lille havfrue» που πρωτοεκδόθηκε σε συλλογή «Παραμύθια που λέγονται για τα Παιδιά. Πρώτη Συλλογή» το 1837 στη Δανία. Ο Δημήτριος Βικέλας είναι ο πρώτος Έλληνας που μετέφρασε παραμύθια του Andersen στα ελληνικά κατά τη δεκαετία του 80⁶⁹. Η «Μικρή Γοργόνα» ήταν ένα παραμύθι που δημοσιεύτηκε στις σελίδες των παιδικών περιοδικών «Αθηναΐς» και «Η Διάπλασις των Παίδων»⁷⁰.

Ένα παράδειγμα που δείχνει πώς αλλάζει η ιδεολογία ενός παραμυθιού από ένα προγενέστερο σε ένα μεταγενέστερο με την ίδια πλοκή είναι η περίπτωση της μικρής γοργόνας του Andersen, που θα εξετάσουμε σε αυτή την ενότητα, και το παραμύθι της Disney, που θα εξετάσουμε στην επόμενη ενότητα.

Η μικρή γοργόνα (βλ. Παρ. εικ. 6) ζει σε ένα υποθαλάσσιο βασίλειο με τον χήρο πατέρα της, βασίλισσα της θάλασσας, τη χήρα γιαγιά της και τις πέντε μεγαλύτερες αδελφές της, οι οποίες έχουν μεταξύ τους ένα χρόνο διαφορά. Όταν μια γοργόνα γίνεται δεκαπέντε ετών, της επιτρέπεται να κολυμπήσει στην επιφάνεια για πρώτη φορά, για να ρίξει μια ματιά στον έξω κόσμο, και όταν οι αδελφές μεγαλώσουν αρκετά, η καθεμιά από αυτές επισκέπτεται τον πάνω κόσμο μία φορά κάθε χρόνο. Όταν η καθεμιά επιστρέφει, η μικρή γοργόνα ακούει με λαχτάρα τις διάφορες περιγραφές τους για τον κόσμο που κατοικείται από ανθρώπους.

Όταν έρχεται η σειρά της μικρής γοργόνας, αναδύεται στην επιφάνεια, παρακολουθεί μια γιορτή γενεθλίων πάνω σε ένα πλοίο προς τιμήν ενός όμορφου πρίγκιπα και τον ερωτεύεται από μια απόσταση ασφαλείας. Μια βίαιη καταιγίδα ξεσπά, το πλοίο βυθίζεται, και η μικρή γοργόνα σώζει τον πρίγκιπα από πνιγμό. Τον μεταφέρει ανείσθητο στην ακτή κοντά σε ένα ναό. Εκεί περιμένει μέχρις ότου μια νεαρή γυναίκα από τον ναό και οι δεσποινίδες της τον βρίσκουν. Προς απογοήτευσή της, ο πρίγκιπας δεν βλέπει ποτέ τη μικρή γοργόνα ή δεν συνειδητοποιεί καν ότι εκείνη ήταν που του έσωσε τη ζωή.

⁶⁹ Κουκαρούδη, σελ. 76.

⁷⁰ Πατάκης, σελ. 110.

Η μικρή γοργόνα γίνεται μελαγχολική και ρωτά τη γιαγιά της, αν οι άνθρωποι μπορούν να ζήσουν για πάντα. Η γιαγιά της εξηγεί ότι οι άνθρωποι έχουν πολύ μικρότερη διάρκεια ζωής από τα τριακόσια χρόνια των γοργόνων, αλλά όταν οι γοργόνες πεθαίνουν γίνονται αφρός στη θάλασσα και παύουν να υπάρχουν, ενώ οι άνθρωποι έχουν μια αιώνια ψυχή που ζει στον παράδεισο. Η μικρή γοργόνα, επειδή νιώθει λαχτάρα για τον πρίγκιπα και επειδή θέλει να αποκτήσει μια αιώνια ψυχή, επισκέπτεται τη μάγισσα της θάλασσας σε ένα επικίνδυνο κομμάτι του ωκεανού. Η μάγισσα τη βοηθά πρόθυμα πουλώντας της ένα μαγικό φίλτρο που της δίνει πόδια με αντάλλαγμα τη γλώσσα και την όμορφη φωνή της, μιας και η μικρή γοργόνα έχει την πιο σαγηνευτική φωνή στον κόσμο. Η μάγισσα προειδοποιεί τη μικρή γοργόνα ότι άπαξ και γίνει άνθρωπος δεν θα μπορέσει ποτέ να επιστρέψει στη θάλασσα. Η κατανάλωση του μαγικού φίλτρου θα την κάνει να νιώθει σαν να περνάει μέσα από το σώμα της σπαθί, αλλά όταν ανακάμψει, θα έχει δύο ανθρώπινα πόδια και θα είναι ικανή να χορεύει, όπως κανένας άλλος άνθρωπος. Πάντως, θα αισθάνεται διαρκώς ότι περπατάει πάνω σε αιχμηρά μαχαίρια, και τα πόδια της θα ματώνουν τρομερά. Επιπλέον, θα αποκτήσει μια ψυχή μόνο αν κερδίσει την αγάπη του πρίγκιπα και τον παντρευτεί. Διαφορετικά, κατά την αυγή της πρώτης μέρας, όταν εκείνος παντρευτεί κάποια άλλη, η μικρή γοργόνα θα πεθάνει από πληγωμένη καρδιά και θα διαλυθεί σαν αφρός πάνω στα κύματα.

Αφού καταλήξει σε συμφωνία με τη μάγισσα, η μικρή γοργόνα κολυμπάει στην επιφάνεια κοντά στο παλάτι του πρίγκιπα και πίνει το μαγικό φίλτρο. Εντοπίζεται από τον πρίγκιπα, ο οποίος μαγεύεται από την ομορφιά και τη χάρη της, αν και είναι άλαλη. Περισσότερο από όλα, του αρέσει να τη βλέπει να χορεύει, και εκείνη χορεύει για εκείνον παρόλο που με κάθε βήμα της την κάνει να υποφέρει από πολύ έντονους πόνους. Σύντομα, η μικρή γοργόνα γίνεται η αγαπημένη συντροφιά του πρίγκιπα και τον συνοδεύει σε πολλές από τις εξόδους του. Όταν οι γονείς του πρίγκιπα τον παροτρύνουν να παντρευτεί τη γειτονική πριγκίπισσα σε ένα προσυμφωνημένο γάμο, ο πρίγκιπας λέει στη μικρή γοργόνα ότι δε θα το κάνει, διότι δεν είναι ερωτευμένος με την πριγκίπισσα. Συνεχίζει να λέει ότι μπορεί μονάχα να αγαπήσει τη νεαρή γυναίκα από το μοναστήρι, για την οποία πιστεύει ότι τον έσωσε. Αποδεικνύεται ότι η πριγκίπισσα από το γειτονικό βασίλειο είναι το κορίτσι του ναού, μιας και στάλθηκε στο μοναστήρι για την εκπαίδευσή της. Ο πρίγκιπας δηλώνει τον έρωτά του για εκείνην και ο βασιλικός γάμος ανακοινώνεται αμέσως.

Ο πρίγκιπας και η πριγκίπισσα γιορτάζουν τον γάμο τους σε ένα γαμήλιο πλοίο, και τότε η καρδιά της μικρής γοργόνας ραγίζει. Σκέφτεται όλα όσα έχει θυσιάσει και όλο τον πόνο που υπέμενε για τον πρίγκιπα. Απελπίζεται, σκεπτόμενη για τον θάνατο που την περιμένει, αλλά πριν

την αυγή, οι αδελφές της βγαίνουν έξω από το νερό και της φέρνουν ένα μαχαίρι που έδωσε σε αυτές η μάγισσα της θάλασσας με αντάλλαγμα τα μακριά, όμορφα μαλλιά τους. Αν η μικρή γοργόνα σκοτώσει τον πρίγκιπα και το αίμα του τρέξει στα πόδια της, θα γίνει ξανά γοργόνα, όλη της η ταλαιπωρία θα λάβει τέλος και θα ζήσει όλη της τη ζωή στον ωκεανό με την οικογένειά της.

Πάντως, η μικρή γοργόνα δεν καταφέρνει να σκοτώσει τον κοιμισμένο πρίγκιπα δίπλα στην καινούρια του νύφη και πέφτει από το πλοίο στη θάλασσα μαζί με το μαχαίρι τη στιγμή που ξεσπά η αυγή. Το σώμα της διαλύεται σε αφρό, αλλά αντί να σταματήσει η ύπαρξή της, αισθάνεται τον ζεστό ήλιο και ανακαλύπτει ότι μεταμορφώθηκε σε ένα λαμπρό και αιθέριο πνεύμα, σε θυγατέρα του αέρα. Ενώ η μικρή γοργόνα ανεβαίνει στον ουρανό, την χαιρετούν άλλες θυγατέρες που της λένε ότι έγινε σαν μια από αυτές, διότι προσπάθησε με όλη της την καρδιά να αποκτήσει μια αθάνατη ψυχή. Λόγω της ανιδιοτέλειάς της, της δίνεται η ευκαιρία να αποκτήσει τη δική της ψυχή με το να κάνει καλές πράξεις για την ανθρωπότητα για τριακόσια χρόνια και μια μέρα θα ανέβει στη Βασιλεία του Θεού.

Στη μικρή γοργόνα του Άντερσεν υπάρχουν πολλά αποτρόπαια χαρακτηριστικά και βίαιες σκηνές, οι οποίες κατά την αποπαιδωση στις διασκευές των σύγχρονων παραμυθιών αντικαταστάθηκαν ή αποσιωπήθηκαν. Τέτοια στοιχεία είναι οι ναυτικοί που δεν προλαβαίνουν να γνωρίσουν τις γοργόνες και φτάνουν στον βυθό μόνο ως πτώματα ναυαγίω των καιρικών συνθηκών. Το βασίλειο της θάλασσας μάγισσας είναι φτιαγμένο από σωρούς οστών ανθρώπων που ναυάγησαν, εκεί υπάρχουν σκελετοί ζώων και μια μικρή γοργόνα αιχμάλωτη πνιγμένη. Η μάγισσα σε αντάλλαγμα του φίλτρου που δίνει στη μικρή γοργόνα, της κόβει τη γλώσσα και δεν μπορεί πλέον να μιλήσει, αλλά και όταν αποκτά ανθρώπινα πόδια είναι σαν να περπατά πάνω σε αιχμηρά μαχαίρια και ματώνουν τα πόδια της. Μάλιστα, γίνεται σύγκριση στον σωματικό πόνο του περπατήματος με τον πόνο της καρδιάς της.

Μια ψυχαναλυτική προσέγγιση αναγνωρίζει το έργο του περίφημου συγγραφέα ως ορισμός της συναισθηματικής γυναικείας ωρίμανσης, αλλά και ως ύμνο στη γυναικεία αυτοθυσία. Η γοργόνα γίνεται σύμβολο αυταπάρνησης και αυτοθυσίας, διότι θέτει σε κίνδυνο τη ζωή της, θυσιάζει και τα τριακόσια χρόνια της ζωής στον βυθό, όπου θα ζούσε ανέμελα με τις αδελφές της στην ανοιχτή θάλασσα και δεν το κάνει αυτό μόνο, ή τόσο για τον πρίγκιπα ή αλλιώς δεν ονειρεύεται ένα γάμο που, αφού θα γίνει με έναν άνδρα που την συγκινεί και είναι πρίγκιπας.⁷¹

⁷¹ Γαβριηλίδου, σελ. 60.

Πολλά είναι τα θρησκευτικά στοιχεία στο παραμύθι: ο όγκος πολλών εκκλησιών μετρά το βάθος του βυθού που κατοικούν οι γοργόνες, δίνονται εικόνες ιερών που θυμιάζουν στο εορταστικό κλίμα υποδοχής του πρίγκιπα, γίνεται αναφορά στο μυστήριο του γάμου ως ένωσης των δύο ψυχών μέχρι την αιωνιότητα, σε καμπάνες που χτυπούν χαρμόσυνα και σε ένα μοναστήρι ως τόπος παιδείας και αγωγής για τα νεαρά κορίτσια. Η μικρή γοργόνα πριν γνωρίσει τον ανθρώπινο κόσμο έχει πνευματικές αναζητήσεις για την ψυχή. Η Γαβριηλίδου αναφέρει ότι «αυτό που είναι περισσότερο προφανές είναι η ισχυρή χριστιανική ηθική που κατά τον Andersen αποτελούσε αξία απαραίτητη για την εποχή του. Ο Andersen είναι εξάλλου θεοσεβούμενος και θεοφοβούμενος. Γι' αυτό προφανώς η μικρή γοργόνα είχε έντονη τη ματιά του ενήλικου συντηρητικού δημιουργού της, εκφραστή μιας αυστηρής και άκαμπτης χριστιανικής ιδεολογίας του 19ου αιώνα».

Το παραμύθι του Andersen προωθεί το θρησκευτικό στοιχείο, την ανιδιοτελή αγάπη προς τον άνθρωπο, την ανθρώπινη ετερότητα και αποδίδει αρνητικά χαρακτηριστικά και συμπεριφορές σε αποκρουστικές φιγούρες με σκοπό την αποτροπή της υιοθέτησής τους από το παιδί. Προβάλλει την φυσιολατρία, την αξία της οικογένειας και το θέμα της υπακοής και του σεβασμού προς τους γονείς προς αποτροπή αντίθετων αποτελεσμάτων που το παιδί συνάντησε στο εν λόγω διήγημα⁷².

Η επιθυμία της μικρής γοργόνας να εγκαταλείψει το οικείο για αυτήν βασίλειο του βυθού καθοδηγείται από την θρησκευτική ιδεολογία της εποχής. Αυτό αποτελεί μια ακραία αντίληψη που όπως εξάλλου και κάθε δυσάρεστο τέλος στα παραμύθια του Άντερσεν αφήνει κάποια αίσθηση αισιοδοξίας. Οι γυναίκες εκπροσωπούνται από δύο αντίθετα πρότυπα: της όμορφης ρομαντικής και ευαίσθητης γυναίκας που αφιερώνει τη ζωή της στην αναζήτηση μιας πριγκιπικής αγάπης και της περιθωριοποιημένης μεσήλικης και κακιάς μάγισσας, γενεσιουργού της συμφοράς και της ανατροπής μιας ομαλής συνθήκης με προβληματική την εικόνα που έχουν για τη θηλυκή πλευρά του εαυτού τους. Αυτές οι απεικονίσεις συναντώνται συχνά και στα λαϊκά παραμύθια⁷³.

⁷² Κουκαρούδη, σελ. 67.

⁷³ Κουκαρούδη, σελ. 99.

Η μικρή γοργόνα της Disney

Η μικρή γοργόνα του Andersen αποκτά όνομα και γίνεται η πιο δημοφιλής πριγκίπισσα παγκοσμίως από την εταιρεία παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών Walt Disney Pictures. Η ιστορία της Άριελ αποτελεί διασκευή με αρκετές διαφοροποιήσεις και προσθήκες από το παραμύθι του Andersen. Η Patricia Matthew επισημαίνει ότι διαφέρει αρκετά η πρωτότυπη ιστορία από την διασκευασμένη μορφή της και σημειώνει ότι «η Disney σβήνει τις αποχρώσεις του πρωτοτύπου και προσθέτει κάθε είδους εφευρετικές λεπτομέρειες με τον κωμικό, τον μουσικό και τον οπτικό παράγοντα»⁷⁴. Γιατί τα περισσότερα παιδιά γνωρίζουν τα έργα της Disney κυρίως από τις κινηματογραφικές ταινίες και σε μικρότερο βαθμό από την έντυπη μορφή τους⁷⁵.

Η Disney παρουσίασε τρεις ταινίες κινούμενων σχεδίων με κεντρικό χαρακτήρα την Άριελ (Η Μικρή Γοργόνα το 1989, Η Μικρή Γοργόνα II: Επιστροφή στη θάλασσα το 2000, Η Μικρή Γοργόνα III: Τα πρώτα χρόνια της Άριελ το 2008) και μία τηλεοπτική σειρά (1992-1994). Σε ένα επεισόδιο της σειράς η ηρωίδα συναντά τον συγγραφέα Andersen, ενώ ταξιδεύει κάτω από τη θάλασσα με ένα πρωτόγονο υποβρύχιο. Στη φανταστική συνάντηση σώζει τη ζωή του Andersen εμπνέοντάς τον να γράψει την ιστορία. Στην παιδική λογοτεχνία αμέτρητες είναι οι εκδόσεις και οι διασκευές του παραμυθιού της Άριελ που συνεχίζονται μέχρι σήμερα.

Όσον αφορά την πλοκή της ιστορίας, η Άριελ είναι η έβδομη κόρη του Βασιλιά Τρίτωνα και της βασίλισσας Αθηνάς, άρχοντες ενός υποβρυχίου βασιλείου του Merfolk που ονομάζεται Ατλαντίδα. Η Άριελ θέλει να είναι μέρος του ανθρώπινου κόσμου, ερωτεύεται τον Έρικ, αποκτά πόδια με τη βοήθεια της κακιάς του βυθού Ούρσουλας και μετά από διάφορες περιπέτειες παντρεύεται τον πρίγκιπα και ζουν ευτυχισμένοι. Αξίζει να σημειωθεί ότι είναι η μόνη πριγκίπισσα της Disney που αποκτά παιδί.

Η Άριελ έχει μια εμφάνιση ξεχωριστή από τις υπόλοιπες γοργόνες (βλ. Παρ. εικ. 7). Έχει μακριά ίσια κόκκινα μαλλιά, μπλε μάτια, πράσινη ουρά και το πάνω μέρος του μπικίνι είναι φτιαγμένο από μωβ κοχύλια. Το κόκκινο χρώμα των μαλλιών της ηρωίδας αντανακλά την ιδιοσυγκρασία του χαρακτήρα της και την διαφοροποιεί από τις αδελφές της. Επίσης, παρουσιάζεται ευγενική

⁷⁴ Matthew, σελ. 229.

⁷⁵ Γαβριηλίδου, σελ. 60.

και χαριτωμένη φυσιογνωμία. Παράλληλα, παρατηρούνται διαφορές, κάπως αντικρουόμενες, στον χαρακτήρα της Άριελ. Ως έφηβη είναι δυναμική, περιέργη, ισχυρογνώμων, ανυπάκουη και έχει την ελεύθερη διαχείριση του εαυτού της. Από την άλλη πλευρά, ως γυναίκα περιμένει την πριγκιπική αγάπη και αναζητά την απόλυτη ευτυχία και ασφάλεια στον γάμο. Κυρίαρχη είναι η αντίληψη στην ιστορία ότι η ομορφιά οδηγεί στον γάμο και ο γάμος στην ευτυχία⁷⁶.

Το παραμύθι της Disney διαφοροποιείται σε πολλά σημεία από το πρωτότυπο. Διαφέρει τόσο στους χαρακτηρισμούς των μυθολογικών προσώπων, όσο και σε ισχυρούς συμβολισμούς. Αρκετά μοτίβα του πρωτοτύπου απομακρύνθηκαν και άλλα αλλοιώθηκαν σημαντικά. Τα θρησκευτικά στοιχεία, που είναι έντονα στο δανέζικο παραμύθι, καταργούνται στο παραμύθι της Άριελ, καθώς επικρατεί ο κόσμος της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας. Όσον αφορά την ιδεολογία, στο παραμύθι η ηρωίδα έχει σκοπό να μπορέσει να κατακτήσει τον αγαπημένο της πρίγκιπα με οποιοδήποτε κόστος και αν έχει. Επιπλέον, αναπτύσσεται το θέμα της ζωοφιλίας έχοντας στην συντροφιά της τα ζώα της θάλασσας και τα πουλιά, τα οποία έχουν βοηθητικό και συμβουλευτικό ρόλο.

Στο πλαίσιο αποπαίδωσης του πρωτότυπου παραμυθιού, χάνεται το αποτρόπαιο στοιχείο όταν η μάγισσα παίρνει την φωνή της Άριελ για να καταφέρει αυτή να παντρευτεί τον πρίγκιπα. Η Άριελ, ωστόσο, εγκαταλείπει τη φωνή της και το κάνει με μεγάλη προθυμία και ευκολία απ' την άλλη⁷⁷. Το ευχάριστο τέλος με την μικρή γοργόνα να παντρεύεται τον πρίγκιπα εντάσσεται στην κοινωνική αντίληψη ότι η ευτυχία των νεαρών κοριτσιών έρχεται με τον γάμο. Οι μεταμορφώσεις και οι μαγικές δυνάμεις πραγματώνονται μόνο στο θαλάσσιο μαγικό χρονότοπο, κι όχι στον ανθρώπινο. Με το κλείσιμο του παραμυθιού ο ακροατής - αναγνώστης στην προσγειώνεται στην πραγματικότητα. Αυτή η σύνδεση του μαγικού κόσμου με τον πραγματικό ενισχύει την άποψη, ότι το παραμύθι επηρεάζει την διάπλαση των γυναικείων προσδοκιών⁷⁸. Συγχρόνως, η γαμήλια τελετή συμβολίζει και την υποταγή της ηρωίδας στο ρόλο της συζύγου και την αφομοίωσή της από την κοινότητα.

Στην πρωτότυπη ιστορία, η γοργόνα έχει σχέσεις με τις αδελφές και τη γιαγιά της. Στη Disney τους ρόλους αυτούς παίρνουν τα ζώα, ο κάβουρας, ο γλάρος και το ψαράκι. Η Disney προέβη σε διαγραφή πολλών γυναικείων φωνών από την εκδοχή του Άντερσεν, γεγονός που μας βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα πως κάνει σκόπιμες και στερεοτυπικές επιλογές στον τρόπο που αντιμετωπίζει την παιδική λογοτεχνία, ώστε να «αφηγηθεί» ιστορίες αγάπης από την δική της

⁷⁶ Γαβριηλίδου, σελ. 64.

⁷⁷ Γαβριηλίδου, σελ. 62.

⁷⁸ Δερμάτη, σελ. 18.

οπτική γωνία⁷⁹. Η Ούρσουλα προσφέρει στην Άριελ μια ανησυχητική συμφωνία: «παράτα τη φωνή σου, γίνε άνθρωπος, κέρδισε τον πρίγκιπά σου»⁸⁰. Το τραγούδι της Ούρσουλας στην εν λόγω σκηνή εμπεριέχει αυτές τις στερεοτυπικές αντιλήψεις:

«Έλα, δεν είναι όλοι και τόσο εντυπωσιασμένοι με την συζήτηση/ οι αληθινοί κύριοι την αποφεύγουν όταν μπορούν/ αλλά λατρεύουν και ξεμυαλίζονται και κανακεύουν μια κοπέλα/ που είναι μετρημένη/ αυτή που μπορεί να κρατήσει τη γλώσσα της μπορεί και να κατακτήσει τον άντρα/ έλα εσύ τώρα φτωχή δυστυχισμένη ψυχή».

Το κεντρικό μήνυμα της ταινίας είναι ο αγώνας για την εκπλήρωση των ονείρων, αντιδρώντας στο κατεστημένο, θυσιάζοντας ακόμη και οικογενειακές αρχές και τον κόσμο όπου ανήκει. Η Άριελ ακολουθεί την επιθυμία της ξεφεύγοντας από την πατρική εξουσία και έλεγχο. Για τον λόγο αυτό κρίθηκε πως είναι το πρώτο της Disney αποδεκτό πρότυπο προς μίμηση για νέα κορίτσια⁸¹, λόγω της μετάβασης από την παραδοσιακή - πατριαρχική οικογένεια στην πυρηνική οικογένεια. Το δραματικό στοιχείο είναι η γυναικεία υποταγή και σιωπή⁸². Η αντίσταση αποτελεί απειλητικό στοιχείο της κοινωνικής δομής, ακόμα και για όντα υπερφυσικά.

Όσον αφορά τις έμφυλες ταυτότητες σε σχέση με τα εμπόδια παρατηρούμε ότι η Άριελ συναντά εμπόδια για να εκπληρώσει τον στόχο της. Ο έλεγχος του πατέρα της, οι συμβάσεις που επέβαλαν την παρουσία της στη γιορτή στο παλάτι, οι μηχανορραφίες της μάγισσας, οι ανθρωπόμορφες φιγούρες που την επέβλεπαν και τις έθεταν όρια. Αντίθετα, ο Έρικ φτάνει εύκολα στον στόχο του, αρκεί η δυναμική και αποτελεσματική δράση του, που αναδεικνύει την υπεροχή του για να έχει ως επιβράβευση μια νέα και όμορφη γυναίκα. Η ομορφιά στο παραμύθι της Disney προκύπτει από λεκτικές συνδηλώσεις. Όμως, είναι κυρίως οι εικονογραφικές διατυπώσεις που το δηλώνουν, αντικειμενικοποιούν την ιδέα του γυναικείου προσώπου και του σώματος μέσα απ' την σύγχρονη (ανδρική) προσέγγιση, που έχει διαμορφωθεί από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (σαρκώδη χείλη σε βαθύ σκούρο κόκκινο χρώμα)⁸³.

Η μικρή γοργόνα ως κινούμενο σχέδιο είναι ένα φεμινιστικό μανιφέστο που προωθεί ιδεολογία και προβάλλει αντιλήψεις.⁸⁴ Επιπλέον, οι έννοιες της θηλυκότητας της μικρής γοργόνας χαρακτηρίζουν συγκεκριμένες συμπεριφορές που επηρεάζουν την εφηβική ζωή. Οι έννοιες

⁷⁹ Matthew, σελ. 229.

⁸⁰ Matthew, σελ. 230.

⁸¹ Γαβριηλίδου, σελ. 62.

⁸² Matthew, σελ. 221.

⁸³ Γαβριηλίδου, σελ. 64.

⁸⁴ Matthew, σελ. 222.

αυτές, σύμφωνα με το άρθρο της Matthew⁸⁵, είναι τα κόκκινα μαλλιά, που είναι ένα ιδιαίτερα σπάνιο χαρακτηριστικό που κάνει ξεχωριστό το πρόσωπο που τα έχει, η αισθητική εμφάνιση στις πισίνες και την παραλία, η αίσθηση της ανεξαρτησίας, η αναζήτηση του πρίγκιπα και η ζωή στο κάστρο του που μπορεί να μεταφραστεί με την έννοια του πλούσιου όμορφου νεαρού που έχει να προσφέρει μια άνετη ζωή μέσα στην πολυτέλεια.

Ως προς τον διασκευασμένο μύθο της Disney, δεν δίνεται ο απαιτούμενος σεβασμός στην ανθρωπολογική, πνευματική αλήθεια και στην ψυχολογική αλήθεια. Δεν αποδίδεται σεβασμός στο ηθικό περιεχόμενο της ιστορίας από την οποία αντλείται η βασική πλοκή. Γίνεται παραποίηση της αλήθειας, καθώς δημιουργεί απλουστευμένες πολιτισμικές εικόνες που προτείνουν απλουστευμένες συναισθηματικά και ψυχολογικά φιγούρες, που κινούνται σε έναν κόσμο με απλουστευμένη κοινωνική δομή. «Παραπλανητική είναι και η ερμηνεία που δίνεται για την ευτυχία, την αγάπη, την παιδική ηλικία, την ιδανική γυναίκα και τον ιδανικό άνδρα, τον αγώνα να φτάσουμε τους στόχους μας» υπογραμμίζει η Γαβριηλίδου⁸⁶.

Σε μια συγκριτική αποτίμηση των δύο ηρωίδων προβαίνει η Γαβριηλίδου στην πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη της. Οι ηρωίδες μοιάζουν, επειδή θεωρούν για διαφορετικούς λόγους πιο ενδιαφέρουσα τη ζωή πάνω στη θάλασσα. Ωστόσο, διαφέρουν στον τρόπο που προσεγγίζουν τον κόσμο. Η μικρή γοργόνα αγαπά τον κόσμο των ανθρώπων, επειδή αγαπά έναν άνθρωπο, καθώς αναζητά ταυτόχρονα και την ανθρώπινη ιδιότητα, την αθάνατη ψυχή. Αντίθετα, η Άριελ αγαπάει έναν άνθρωπο, κυρίως επειδή είναι περίεργη για τον ανθρώπινο κόσμο και αυτό επειδή έχει συλλέξει αναμνηστικά από την ανθρώπινη ζωή. Επιπλέον, φαντάζεται έναν κόσμο διαφορετικό περισσότερο δικό της από τον πραγματικά δικό της. Είναι γι' αυτήν ένας ουτοπικός τόπος που μπορεί να δράσει ελεύθερα, ονειρεύεται να έχει πόδια για να πηδάει, να χορεύει, να στριφογυρίζει και δευτερευόντως να παντρευτεί. Η φιγούρα αυτή είναι πιο σύγχρονη και πιο οικεία της σημερινής πραγματικότητας. Και δεν έχει προαίρεση για αυτοθυσία, αλλά θέλει να παίξει⁸⁷. Η Άριελ είναι χαρούμενη, αισιόδοξη, δυναμική, ανεξάρτητη, ανυπάκουη, ανυπόμονη. Αντίθετα, η μικρή γοργόνα είναι πιο συνεσταλμένη, σκεφτική, προβληματισμένη με τον κόσμο, απόμακρη, γλυκιά και αθώα.

⁸⁵ Matthew, σελ. 230.

⁸⁶ Γαβριηλίδου, σελ. 72.

⁸⁷ Γαβριηλίδου, σελ. 62.

Οι ηρωίδες της Disney είναι περισσότερο καλότυχοι και εφησυχαστικοί, αλλά και αδύναμοι να προσφέρουν αφορμές για προβληματισμούς, που αφορούν τα πραγματικά ζητήματα της ζωής⁸⁸.

⁸⁸ Γαβριηλίδου, σελ. 72.

Κεφάλαιο Τρίτο:

Η γοργόνα στο σύγχρονο παραμύθι

Όσον αφορά την **ονοματοθεσία**, στα ονόματα, που αποδίδονται στις γοργόνες των επιλεγμένων παραμυθιών, διακρίνουμε ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές. Σε πολλά παραμύθια, όταν η γοργόνα στο παραμύθι έχει μυθολογικές ρίζες, αναφορές ή στοιχεία της λαϊκής παράδοσης, ονομάζεται απλά γοργόνα παραπέμποντας στην αδελφή του Μεγαλέξανδρου, ενώ, όταν κατονομάζεται μικρή γοργόνα, συσχετίζεται με εκείνη του Andersen. Το όνομα της γοργόνας λειτουργεί και ως όνομα της ηρωίδας και δηλώνει συνάμα το υπερφυσικό στοιχείο της. Είδαμε για παράδειγμα, ότι στο παραμύθι του Ηλιόπουλου «Η Μικρή Γοργόνα πώς να ζήσει στο Σκουπιδονήσι» η μικρή γοργόνα είναι η δισέγγονη εκείνης της μικρής γοργόνας του Andersen.

Στα υπόλοιπα παραμύθια, που απομακρύνονται από τη μυθολογία και την παράδοση, χρησιμοποιούνται ονόματα σπάνια (π.χ. Ελισσώ στο παραμύθι του Δημόπουλου), είτε συνδέονται με τη θάλασσα (π.χ. Σπιρουλίνα, Κοραλένια στο παραμύθι «Φαλινοπροβλήματα» της Μακ Κάιν), είτε αποδίδουν κάποια χαρακτηριστική ιδιότητα (π.χ. Μελωδία, Λευκοθέα, Κυμοθόη, Ιάνθη στο παραμύθι «Γοργόνες» του Goldsack και στις «Λαμπερές Γοργόνες» της Κατζόλα-Σαμπατάκου) ή και παραπέμπουν σε ονόματα της αρχαιοελληνικής μυθολογίας (Ευρυνόμη, Ιάνειρα, Ιάνθη, Καλλιρρόη).

Τα σύγχρονα παραμύθια απομακρύνονται από τη συνήθεια της προφορικής παράδοσης, όπου οι ηρωίδες είχαν ονόματα με βάση κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της εξωτερικής τους εμφάνισης, ώστε να ξεχωρίζουν από τα υπόλοιπα πρόσωπα της ιστορίας ή αναφερόταν γενικά η κοινωνική τάξη τους (π.χ. η βασίλισσα των γοργόνων). Ίσως αυτό συμβαίνει, γιατί η γοργόνα έχει μεγαλύτερη σημασία ως υπερφυσική οντότητα και τοποθετείται κοντά σε ανθρώπινες φιγούρες, ώστε και με αυτό τον τρόπο να αποτελεί μοναδική και ξεχωριστή ανάμεσά τους.

Όσον αφορά τη γοργόνα ως **κοινωνικό πρόσωπο** μέσα στα παραμύθια λαϊκού και επώνυμου δημιουργού εμφανίζει σημαντικές διαφοροποιήσεις. Οι γοργόνες στο παρελθόν εμφανίζονται με διττή συμπεριφορά, προκαλούν κακό και καλό ανάλογα τις διαθέσεις και τις σκοπιμότητές τους, κυρίως, όμως, φημίζονται για τις συμφορές που προκαλούν. Γενικά, σε λαϊκά παραμύθια κυριαρχεί το μοτίβο του ανταλλάγματος. Η βασίλισσα των γοργόνων στο αθηναϊκό παραμύθι ζητά από το πριγκιπόπουλο να μπει μέσα στον φούρνο, μια δοκιμασία αγάπης για να το παντρευτεί. Στο λαϊκό παραμύθι «Η γοργόνα» χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το μοτίβο

της γοργόνας που χαρίζει ένα παιδί στο άτεκνο ζευγάρι, αλλά ζητά να της το δώσουν πίσω όταν αυτό γίνει δεκαπέντε χρόνων⁸⁹. Αλλά και στον μύθο του Μεγαλέξανδρου, στην ερώτηση αν ζει ο βασιλιάς Αλέξανδρος η σωστή απάντηση μπορεί να θεωρηθεί ένα είδος ανταλλάγματος για την επιβίωση των ναυτικών. Αντίθετα, στο σύγχρονο παραμύθι οι γοργόνες έχουν θετικό ρόλο, έχουν τον ευγενικό ρόλο της νεράιδας, εκτός από εκείνα τα παραμύθια που διασκευάζουν τον μύθο της αδερφής του Μεγαλέξανδρου. Τις περισσότερες φορές, η γοργόνα είναι πριγκίπισσα και χρησιμοποιεί τις ικανότητες της για να προσφέρει βοήθεια σε κάποιον που χρειάζεται ή νοιάζεται για το κοινό καλό με σκοπό την αναγνώριση και την συντροφιά των άλλων.

Σε αρκετά παραμύθια υπερισχύει και το μοτίβο της απομόνωσης και της μοναξιάς. Στη «γοργόνα της λίμνης» της Κωτσαλίδου, η γοργόνα απομακρύνεται από τις αδελφές της σε μια προσπάθεια να αποφύγει τα δυσάρεστα κύματα της ζωής, μένοντας μόνη της σε μια λίμνη. Αλλά και στο παραμύθι του Δημόπουλου «Η γοργόνα Ελισσώ», που είναι χελιδονόψαρο, νιώθει απομονωμένη τόσο από τον υδάτινο κόσμο, όσο και από τον κόσμο των πουλιών, και με σκοπό να κερδίσει την αναγνώριση και τη συντροφιά των άλλων φτιάχνει φανάρια με αστέρια για τον σκοτεινό βυθό.

Ένα άλλο μοτίβο που κυριαρχεί στα περισσότερα σύγχρονα παραμύθια με γοργόνες είναι το μοτίβο της διαφορετικότητας. Για παράδειγμα στην «γοργόνα Ελισσώ» η μοναδικότητα του είδους της απομακρύνει τα ψάρια και τα πουλιά από κοντά της. Παράλληλα, η γοργόνα προκαλεί το ενδιαφέρον, τον θαυμασμό και την περιέργεια των ανθρώπων αρχικά, επειδή είναι ένα αλλοιώτικο εξωπραγματικό ον, αλλά δεν μπορούν να την αγαπήσουν με τη διαφορετικότητά της, προκαλεί τον φόβο, επειδή είναι ξένη προς τη δική τους φύση και την απορρίπτουν: *«μωρίζει ψαρίλα»*, *«είναι φρικτό, σιγά την όμορφη»* στο παραμύθι «Η γοργόνα που βγήκε στη στεριά» της Δαρλάση.

Το μοτίβο της σύγκρουσης των επιθυμιών και του κατεστημένου συστήματος αξιών εντοπίζεται σε πολλά σύγχρονα παραμύθια. Από τη μια πλευρά η ανεξαρτησία από τους νόμους, η αυτενέργεια και η δράση, και από την άλλη η συζυγική πίστη, η μητρότητα και η φροντίδα του σπιτιού.

«Όλοι στο βασίλειο βοηθάμε στην καθαριότητα, ακόμα και οι κόρες του βασιλιά. Κάθε μέρα ταΐζουμε μαζί με τις αδερφές μου τα ψάρια και καθαρίζουμε τα κοράλια».
Οι γοργόνες, Goldsack.

⁸⁹ Δερμάτη, 19.

«-Τι λες, γιαγιά; Ο πλανήτης είναι το σπίτι όλων μας. Κι αν γίνει σκουπιδότοπος και καταστραφεί, δε θα έχει σημασία αν είσαι γοργόνα και ζεις στο βυθό ή αν είσαι άνθρωπος και ζεις στη στεριά! Εγώ αναλαμβάνω δράση!». Η Μικρή Γοργόνα πώς να ζήσει στο Σκουπιδονήσι, Ηλιόπουλος.

Είναι σημαντικό να επισημανθεί, ότι οι γοργόνες στα σύγχρονα παραμύθια έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Επιθυμούν να αποδεσμευτούν από το οικείο περιβάλλον του βυθού, να αποκτήσουν νέες εμπειρίες και περιπέτειες, να διδάξουν τα παιδιά πώς να αποκτήσουν καινούριες γνώσεις για το περιβάλλον, να μιλήσουν για τη φιλία, την αγάπη, την εργατικότητα.

Οι γοργόνες, ως προς το **μαγικό στοιχείο**, είναι μυθικά πλάσματα και δεν πεθαίνουν, παρά μόνο αν τις σκοτώσει κάποιος, όπως ο Περσέας τη Μέδουσα, ή αργούν να πεθάνουν, ζουν γύρω στα τριακόσια χρόνια σε άλλα σύγχρονα παραμύθια και στον Andersen. Εξαίρεση αποτελεί η μικρή γοργόνα που δεν πεθαίνει, αλλά ως κόρη του αιθέρα θα κάνει καλές πράξεις στον κόσμο για να είναι ευτυχισμένη στη Βασιλεία των Ουρανών. Επομένως, οι γοργόνες βρίσκονται έξω από τη σφαίρα του ανθρώπινου χρόνου, στον δικό τους μαγικό χρονότοπο.

Στο σύγχρονο παραμύθι, αναρωτιόμαστε τι απέγινε η δυναμική και ισχυρή γοργόνα, τερατώδης μορφή και υπερφυσική γυναικεία οντότητα, σύμβολο εξουσίας. Ως γενικευμένη αντίληψη επικράτησε η αισθητική, εξωτερική ομορφιά και η γλυκιά φωνή στο πλαίσιο απομαγικοποίησης από τη λαϊκή παράδοση στο σύγχρονο εικονογραφημένο παραμύθι. Το μαγικό στοιχείο της γοργόνας παύει, στα περισσότερα παραμύθια, να υφίσταται και πλέον εξυπηρετείται η ιδεολογία του δημιουργού στο παραμύθι. Η υποχώρηση του φανταστικού στοιχείου παρατηρείται σε μια προσπάθεια εκλογίκευσης και αντικατάστασης με τεχνολογικά μέσα. Έτσι, στο παραμύθι «Η Μικρή Γοργόνα πώς να ζήσει στο Σκουπιδονήσι», η γοργόνα δεν χρειάζεται να αποκτήσει πόδια για να περπατήσει στον ανθρώπινο κόσμο, μπαίνει σε ένα καρότσι του σούπερ μάρκετ και μετακινείται με αυτοκίνητο, ενώ στο άλλο παραμύθι, «Φαλινοπροβλήματα», φοράει μια ειδική θήκη στην ουρά για να κουβαλά εργαλεία, ένα σφυρί και ένα πριόνι, τα οποία τη βοηθούν να κόψει το σκοινί με το οποίο την αιχμαλώτισαν οι ψαράδες. Στο παραμύθι «Η γοργόνα που βγήκε στη στεριά» ένας νέος που είχε βγει βαρκάδα φωτογραφίζει τη γοργόνα και η φωτογραφία της κάνει το γύρω του κόσμου μέσω του διαδικτύου, των εφημερίδων και των περιοδικών.

Οι γοργόνες, τα τελευταία χρόνια, δεν διαθέτουν μαγικές ιδιότητες, εμφανίζονται αδύναμες και ζητούν βοήθεια από άλλα όντα, συνήθως εκείνα που έχουν εξουσία, όπως η Ούρσουλα και ο Ποσειδώνας, ή ζητούν βοήθεια από το φυσικό φαινόμενο του ουράνιου τόξου στο παραμύθι «Η γοργόνα της λίμνης». Καμία ηρωίδα από όλες αυτές τις τόσο γήινες και εξανθρωπισμένες, πέρα

από εκείνες που ακολουθούσαν κάποια μυθολογική ή λαϊκή παράδοση, δεν δουλεύει παρά μόνο η πριγκίπισσα του βυθού στην «Πριγκιπική περιπέτεια» που είναι χριστιανικό παραμύθι. Επίσης, καμιά δεν έχει παιδιά, εκτός από την Άριελ και καμιά δεν έχει να φροντίσει το νοικοκυριό. Παραδοσιακές αξίες και ήθη που χάνονται στα σύγχρονα παραμύθια και εναρμονίζονται με τις συνήθειες και τον τρόπο ζωής των μεγαλουπόλεων.

Επίσης, τονίζεται η σύγκρουση της ανθρώπινης με τη μαγική φύση ως προς τη **σχέση της γοργόνας με το άλλο φύλο**. Ο θαλάσσιος κόσμος, στον οποίο κινείται η γοργόνα στην αρχή, συνήθως, της ιστορίας συνδέεται με την άφυλη αποστασία, καθώς δεν υπάρχει συγχρωτισμός με το άλλο φύλο, εκτός από δύο παραμύθια «Γοργόνες» και «Λαμπερές Γοργόνες», στα οποία οι γοργόνες «χορεύουν με ατίθασα γοργοναγόρια», η πλοκή εξελίσσεται μόνο στο μαγικό κόσμο. Ωστόσο, από το γεγονός ότι στα περισσότερα παραμύθια η γοργόνα ερωτεύεται κάποιον θνητό (διαφυλική συμμαχία) φαίνεται ότι κυριαρχεί η προσπάθεια εξανθρωπισμού της γοργόνας να θεωρείται μια από τις άλλες γυναίκες. Η διαφυλική συμμαχία επιτυγχάνεται μόνο όταν η ηρωίδα εισέλθει στον ανθρώπινο κόσμο.

Στα παραμύθια με γοργόνες υπάρχουν τα τρία στοιχεία της φύσης, το νερό, η γη και ο αέρας, που αποτελούν και τους τρεις διαφορετικούς **χρονότοπους**, δηλαδή τις τρεις σφαίρες δράσης της γοργόνας. Το νερό, συνήθως θάλασσα, αλλά και λίμνη λίγες φορές, αποτελεί τον θαλάσσιο κόσμο της κατοικίας τους (mer - maid), η γη είναι ο ανθρώπινος κόσμος με όλα τα χαρούμενα (γάμος, φήμη, πλούτος) και δυσάρεστα (μόλυνση, εκμετάλλευση, δόλος) και, τέλος, ο αέρας ανάγεται σε μία τρίτη σφαίρα, ο κόσμος των πουλιών, των αστεριών, αλλά και της αθάνατης ανθρώπινης ψυχής, που απαντάται στην πρωτότυπη ιστορία του Andersen. Για το νερό και τη γη έχουμε αναφερθεί αρκετές φορές, θα επιστημόνουμε χωρία που η γοργόνα δραστηριοποιείται και σε αυτή τη σφαίρα, αν και λιγότερο συχνά όσο στα άλλα δύο. Στην «Πριγκιπική περιπέτεια» η πριγκιποπούλα του βυθού, η οποία δεν έχει ουρά αλλά πόδια, έχοντας τελειώσει τη δουλειά της ανέβηκε στη Συννεφοπολιτεία με νέα φορεσιά, τραγουδά με τις φίλες της για να υμνήσουν τον Θεό. Το άλλο παράδειγμα έρχεται από την «γοργόνα Ελισσώ» με την εκπληκτική εικονογράφηση, η οποία σε ένα συναπάντημα με τον άνεμο Λεβάντες αποφασίζει να φτιάξει κάτι εντυπωσιακό και χρήσιμο για τα ψάρια του βυθού:

«Σήκωσε τα χέρια της και άπλωσε τα φτερά της, έδωσε μια με την ουρά και απογειώθηκε, και άρχισε ν' ανεβαίνει ψηλά, πολύ ψηλά .[...] Άφησε τα μαλλιά της ζέπλεκα και πάνω τους μπλέκονταν και κολλούσαν τώρα μικρά αστεράκια, και όσο η γοργόνα πετούσε και

ανέβαινε και έπαιρνε στροφές και υψωνόταν και βουτούσε και έκοβε ταχύτητα, τόσο περισσότερα αστέρια έπιανε στα μαλλιά της».

Αλλά και σε μια διασκευή του παραμυθιού του Andersen «Η μικρή ξανθόμαλλη σειρήνα», η γοργόνα γίνεται αστέρι του ουρανού που «φωτίζει κάθε βράδυ τη γη και την απέραντη θάλασσα». Σκορπίζει το φως και στα τρία στοιχεία της φύσης.

Όπως είδαμε, κάθε **διασκευή** εναρμονίζεται με την ηθική της εποχής και της κοινωνίας που την παράγει. Το αποτρόπαιο χαρακτηριστικό αφαιρείται στη διαδικασία της αποπαιδωσης ή κατ' εξαίρεση χρησιμοποιείται, είτε για να μεταφέρει αυτούσιο τον μύθο της αδελφής του Μεγαλέξανδρου με το βύθισμα της βάρκας στη «Γοργόνα» της Δαρλάση, είτε για να «συνομιλήσει» με το πρωτότυπο κείμενο του Andersen με περιπαικτική διάθεση στη γοργόνα του Σκουπιδονησιού:

«-Θυμήσου τι έπαθε η προγιαγιά σου! -Αυτή έδωσε τη γλώσσα της κι έχασε τη μιλιά της, εγώ πάω να βγάλω γλώσσα στους ανθρώπους και να τους πω τα λάθη που κάνουν μήπως και καταλάβουν. Ευτυχώς που η Μικρή Γοργόνα δε θυσίασε την υπέροχη ψαρο-ουρά της για να βγει στη στεριά!».

Η αποπαιδωση των παραμυθιών έγκειται στην προσθήκη και στην παράλειψη, δηλαδή την διαφοροποίηση λειτουργικών ρόλων και σκηνών, όπως προαναφέραμε, την αφαίρεση αρκετών γυναικείων φωνών, το ευχάριστο τέλος κι η παράλειψη του αποτρόπαιου στη διασκευασμένη ιστορία της Disney. Στο πλαίσιο της αποπαιδωσης, εμπλέκονται οι έννοιες της λογοκρισίας και της πολιτικής της ορθότητας, ώστε το παραμύθι να γίνεται καταλληλότερο για παιδιά⁹⁰.

Η πατριαρχική ηθική που υπαγορεύει η εξουσία να ανήκει σε άνδρες (Τρίτωνας και Ποσειδώνας στο βασίλειο του βυθού - πρίγκιπας στο βασίλειο της ξηράς) «μοιάζει» να υποχωρεί και να παίρνει τη θέση της η καταναλωτική ηθική. Η **εικόνα** της γοργόνας του παρελθόντος έχει αλλάξει ριζικά στο σύγχρονο παραμύθι. Από την απομαγικοποίηση, η γοργόνα περνά στον εξανθρωπισμό της στο πλαίσιο της σύγχρονης καταναλωτικής ηθικής. Στο πλαίσιο αυτό παρουσιάζεται ως άνθρωπος να φοράει σκουλαρίκια και κολιέ, μπλουζάκια μέχρι μακριά φορέματα (βλ. Παρ. εικ. 8), φορά καπέλο, γυαλιά ηλίου, κάνει ηλιοθεραπεία στην ξαπλώστρα (βλ. Παρ. εικ. 9), πηγαίνει στο σούπερ μάρκετ (βλ. Παρ. εικ. 10), πηγαίνει βόλτα με κάμπριο αυτοκίνητο, βάφεται, έχει τατουάζ. Ένα άλλο χαρακτηριστικό που διαγράφεται σε αρκετά σύγχρονα παραμύθια είναι οι δυτικές συνήθειες, οι γοργόνες πηγαίνουν σε πισίνα-πάρτυ, γλέντια

⁹⁰ Δερμάτη, σελ. 57.

και χορούς, όπου συναντούν και κάνουν φιλίες με αγόρια. Η παραδοσιακή απεικόνιση της γοργόνας δεν έχει καμία σχέση με όλα αυτά. Παρουσιάζεται ως φυσικό πλάσμα της θάλασσας με τον κορμό της να καλύπτεται από τα πλούσια μακριά μαλλιά της.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πως το σύγχρονο παραμύθι με γοργόνες γίνεται ένα εμπορεύσιμο προϊόν που απευθύνεται μόνο σε κορίτσια, καθώς προωθεί καταναλωτικά πρότυπα, καθώς η εντυπωσιακή εικονογράφηση απλώνεται στο μεγαλύτερο μέρος των σελίδων και του εξώφυλλου. Κάποια παραμύθια περιλαμβάνουν τρισδιάστατες εικόνες και εικόνες με γκλίτερ, που σαγηνεύουν τις μικρές ηλικίες.

Ο Peter Hunt υποστηρίζει ότι η παιδική λογοτεχνία γράφεται συχνά με τρόπο συγκαλυμμένο που τείνει όλο και περισσότερο να περιορίσει τις δυνατότητες της ερμηνείας της από τους αναγνώστες⁹¹. Με τη χρήση μέσων (η εικόνα, το κωμικό στοιχείο, ο ποιητικός λόγος-παρηχήσεις, η χρήση ηχογλώσσας) που προκαλούν την αισθητική απόλαυση και την ψυχαγωγία αποτελούν το πέπλο που συγκαλύπτει την ερμηνεία της ιδεολογίας από τα παιδιά.

Τα θετικά μηνύματα για καλούς τρόπους, καλές συνήθειες (καθαριότητα, τακτοποίηση αντικειμένων, ανακύκλωση) και η διδακτική διάθεση οφείλουν να συνοδεύουν ένα καλό παιδικό βιβλίο χωρίς, όμως, αυτό να γίνεται αυτοσκοπός.

Όσον αφορά την πρόσληψη των διασκευασμένων παραμυθιών, ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση του παραμυθιού της Δαρλάση που διασκευάζει την παράδοση της αδελφής του Μεγαλέξανδρου «Η γοργόνα». Η συγγραφέας χρησιμοποίησε τον παραδοσιακό δεκαπεντασύλλαβο, στίχο συνδεδεμένο με την καθημερινή ροή της γλώσσας που πρόσφερε ένα γερό νήμα σύνδεσης του παρελθόντος και του παρόντος. Επισημαίνει η ίδια, στο τέλος του βιβλίου, ότι είναι επιτακτική ανάγκη η διάσωση της νεοελληνικής μας παράδοσης γιατί «κάποια [...] μοιάζει να ξεχνιούνται, όπως εκείνοι οι παλιοί τσεβρέδες και τ' ασπροκέντια των γιαγιάδων που καταχωνιάστηκαν στα πατάρια, αφού πλέον δεν ταιριάζουν με τα έπιπλά μας». Τέτοια ασπροκέντια και ξεθωριασμένα χρώματα εμφανίζονται σε όλη την εικονογράφηση, ώστε να γίνει πιο έντονο το παραδοσιακό στοιχείο του θρύλου (βλ. Παρ. εικ. 11). Η εικονογράφηση των άλλων παραμυθιών έχει να κάνει με μεγάλες εικόνες, έντονα χρώματα και εκφραστικά πρόσωπα (βλ. Παρ. εικ. 12).

Ανακεφαλαιώνοντας, η γοργόνα της αρχαιότητας αποτελούσε παιδαγωγικό φόβητρο που προκαλούσε φόβο, δέος και ευχαρίστηση. Στη λαϊκή παράδοση συντηρεί την εθνική ιδέα για τη μνήμη του Μεγαλέξανδρου, ενσαρκώνει πανανθρώπινες αξίες, γίνεται θρησκευτικό σύμβολο για

⁹¹ Matthew, σελ. 231.

την προστασία του ελληνισμού και φτάνει σήμερα πιο γήινη, εξανθρωπισμένη «κοπελίτσα» που της λείπουν μόνο πόδια, ένα στοιχείο - εμπόδιο στον ανθρώπινο κόσμο. Τέλος, αποτελεί το διακοσμητικό άγαλμα στα μάτια της σύγχρονης κοινωνίας που ενθουσιάζεται να αποκτήσει μια φωτογραφία της, χαίρεται το τραγούδι της, αλλά δεν γίνεται αποδεκτή εξαιτίας της διαφορετικότητάς της.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το σύγχρονο παραμύθι εξετάστηκε ως προς την ιδεολογία της γοργόνας σε σχέση προς τις αρχαιότερες καταβολές της. Παρόλα αυτά, το υλικό μας περιορίζεται μόνο στα σύγχρονα ελληνικά και μεταφρασμένα παραμύθια με γοργόνες. Σύμφωνα με το δεδομένο αυτό προτείνεται η συγκριτική μελέτη μεταξύ μόνο λαϊκών και σύγχρονων παραμυθιών, διότι στην παρούσα εργασία υπήρξε αυτή η αδυναμία συγκέντρωσης μεγάλου αριθμού λαϊκών παραμυθιών, ώστε να γίνει μια συστηματοποιημένη μελέτη σε αυτούς τους δύο κύκλους. Μια άλλη, επίσης, ιδέα είναι η μελέτη παραμυθιών με ηρωίδες κακές μάγισσες ή ο προσανατολισμός σε άλλα είδη λογοτεχνίας π.χ. μυθιστορημάτων ή εστίαση στο μαγικό στοιχείο των παραμυθιών με βάση τις σύγχρονες καλές ή κακές ηρωίδες. Όπως η γοργόνα, έτσι και άλλες γυναικείες υπερφυσικές ηρωίδες πρωτοεμφανίζονται στην αρχαιότητα και στη συνέχεια τις ξανασυναντούμε στη λαϊκή παράδοση και εμφανίζονται με νέο ρόλο σύγχρονο στο εικονογραφημένο παραμύθι, όπως ο κακός λύκος.

Θα παρουσιάσουμε σύντομα κάποια γενικά συμπεράσματα ως προς τον ρόλο και την ιδεολογική απόχρωση που αποκτούν οι γοργόνες μέσα στα παραμύθια.

Το σημερινό παραμύθι έχει εκπέσει σε φορέα καταναλωτικών μηνυμάτων, παράλληλα με τον απροκάλυπτο διδακτισμό του, που γίνεται πλέον φανερός σε πολλά παραμύθια πριν ακόμη διαβαστούν. Η καταγραφή του παραμυθιού υπέστη την «αποπαίδωση», με σκοπό την καταλληλότητα των θεμάτων του λογοτεχνικού είδους και την αφαίρεση αποτρόπαιων σκηνών και στοιχείων. Υπάρχει μια κραυγαλέα αντιθετική τάση, κατά την οποία, ενώ αφαιρείται το αποτρόπαιο στοιχείο με τις βίαιες προεκτάσεις, παύει να υφίσταται και το φανταστικό στοιχείο. Αυτό το φαινόμενο οδήγησε στον εξανθρωπισμό των ηρώων του σύγχρονου εικονογραφημένου παραμυθιού και τη μετατροπή τους σε φορείς πληροφοριών και ιδεολογίας που σκοπό έχει τον διδακτισμό, τη μεταφορά των ιδεών και στερεοτυπικών αντιλήψεων του επώνυμου δημιουργού. Η νέα μορφή της γοργόνας θα μπορούσε να προσδιοριστεί περισσότερο διαπολιτισμική και φορέας καταναλωτικής ηθικής. Αυτά είναι στοιχεία που υποβοηθούν την απομαγικοποίηση του παραμυθιού, κάτι που συνεπάγεται και τον εξανθρωπισμό της γοργόνας, η γοργόνα με περισσότερο ανθρώπινο χαρακτήρα, εικόνα και συμπεριφορά. Αυτά τα χαρακτηριστικά αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι στη ζωή της σύγχρονης δυτικοποιημένης κοινωνίας.

Ο φανταστικός κόσμος των παραμυθιών ενισχύει τη δημιουργική φαντασία των παιδιών. Η σφαίρα του φανταστικού καλλιεργεί με τρόπο πιο νεότερο από ό,τι ο πραγματικός κόσμος. Η ιδεολογία προσκολλημένη σε στερεότυπα και προκαταλήψεις που εγγράφεται στα παραμύθια, τόσο μέσα στο κείμενο, όσο και στις φορτωμένες εικόνες κάνει τα παραμύθια αυτά επικίνδυνα για τα παιδιά. Παράλληλα, καταναλωτικά πρότυπα και πρότυπα εφηβικής θηλυπρέπειας εμφανίζονται σε παραμύθια, που προορίζονται για παιδιά μικρής ηλικίας, που τραυματίζουν την παιδική ανεμελιά και αθωότητα, παρά το γεγονός ότι εμφανίζονται ως ψυχαγωγικά.

Όσον αφορά το θέμα της κοινωνικής θέσης, όπως εμφανίζεται στα σύγχρονα παραμύθια με γοργόνες, το συμπέρασμα μας παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Η διαφυλική συμμαχία, όπως ονομάσαμε τη συναισθηματική εμπλοκή των γοργόνων με άνδρες ή αγόρια, κυριαρχεί σε ολόκληρο το υλικό μας με ελάχιστες εξαιρέσεις. Η γοργόνα φαίνεται να ενστερνίζεται τον βιολογικό ρόλο της συζύγου και της μητέρας, αν και σε πολλές περιπτώσεις φαίνεται να επιδιώκει την αποδέσμευση από το οικείο περιβάλλον και προσδοκεί την εκπλήρωση των πόθων της σε άγνωστους κόσμους.

Η γοργόνα από ένα κακό παντοδύναμο εξωπραγματικό ον της μυθολογικής αρχαιότητας ανακατασκευάζεται ανά τους αιώνες, επειδή είναι κομμάτι της φαντασίας του ελληνικού λαού. Στη λαϊκή παράδοση με τις διαφορετικές παραλλαγές ντύνεται με το έμβλημα του θρύλου του μακεδόνα στρατηλάτη και συντηρεί την παλιά δόξα του ελληνικού πολιτισμού. Συνδέεται άρρηκτα και με τη χριστιανική παράδοση. Περνώντας στη νεοελληνική λογοτεχνία, είδαμε ότι αντανακλά τους προβληματισμούς της εποχής και ενσαρκώνει πανανθρώπινες αξίες και αρετές της γνήσιας ελληνικής ψυχής. Σήμερα, η γοργόνα έχει αποκτήσει μια εντελώς νέα μορφή, είναι μια «γυναίκα που εξομοιώνεται με όλες τις άλλες». Από τον άυλο μαγικό κόσμο η γοργόνα «ζει με καπέλο και γυαλιά» στον πραγματικό, στη σύγχρονη καταναλωτική κοινωνία. Η γοργόνα παύει να έχει μαγικές ικανότητες. Αντίθετα φαίνεται αδύναμη, ακόμη και μπροστά στα κύματα. Εκείνη που τρώμαζε τους ανθρώπους, τώρα φοβάται. Ίσως, η αλλαγή αυτή κάνει την ταύτιση των παιδιών πιο άμεση, ίσως πάλι να «βγάλαμε τη γοργόνα από τα νερά της και θα πρέπει να την ξαναβάλουμε», ώστε να συνεχίσουμε και εμείς να φανταζόμαστε, να ονειρευόμαστε, να ελπίζουμε. Να βλέπουμε ψηλά, όχι εγκύπτοντας στη γη.

Παράρτημα

Εικ. 1. Η Γοργώ σε πήλινο ανάγλυφο βωμού στις Συρακούσες.

Εικ. 2. Η Αθηνά προστατευμένη από την «αιγίδα» της που εμπνέει τρόμο, ένας μανδύας με φιδίσεις απολήξεις, όπου φέρει έμβλημα το γοργόνειο (αγγείο του 5ου αι. π.Χ.).

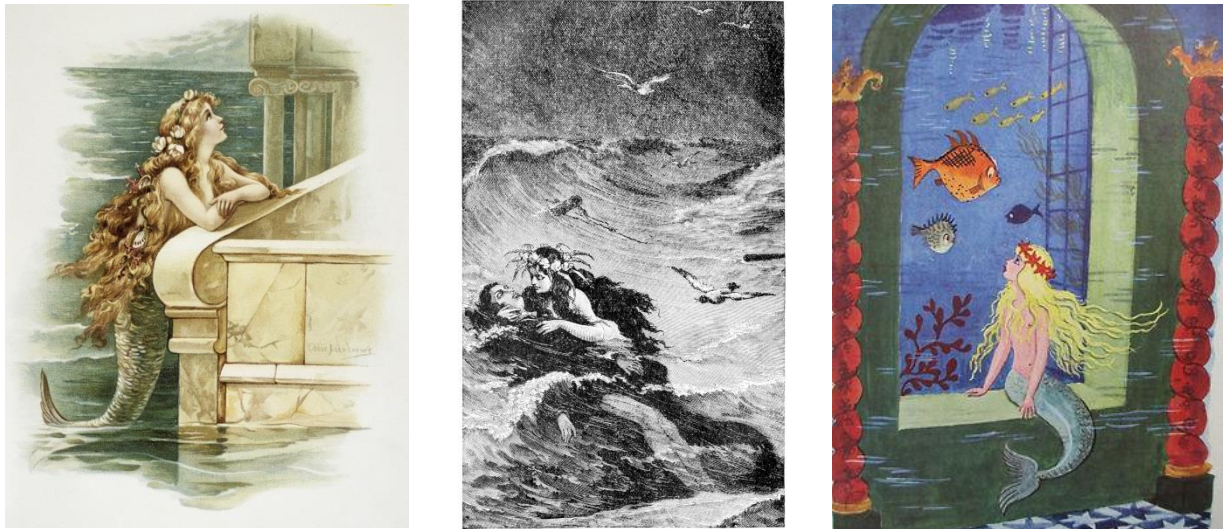
Εικ. 3. Η Παναγία η Γοργόνα στο εκκλησάκι της Συκαμιάς.

Εικ. 4. Η γοργόνα κεντρικό σύμβολο του μυθιστορήματος.

Εικ. 5.
Το εκκλησάκι της
Παναγίας στη Λέσβο.

Εικ. 6. Από τις πρώτες εικονογραφημένες εκδόσεις της μικρής γοργόνας του Andersen.

Εικ. 7. Η μικρή γοργόνα στην ταινία της Disney.

Εικ. 8. Από τις «Λαμπερές Γοργόνες» της Κατζόλα – Σαμπατάκου.

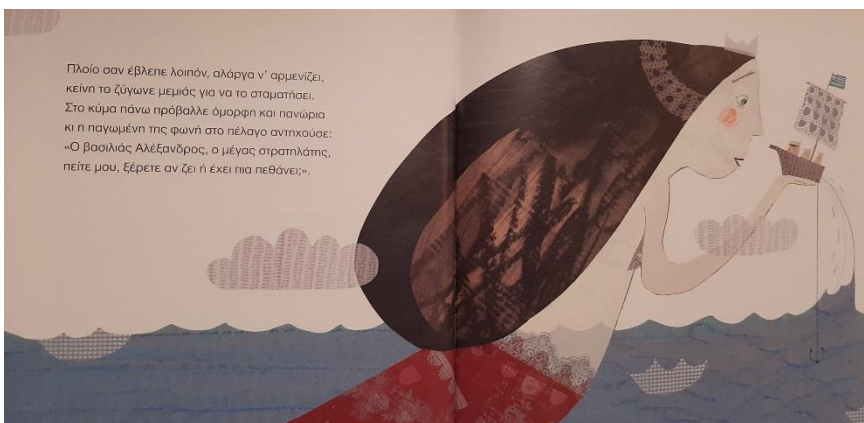

Εικ. 9. Από το παραμύθι «Η γοργόνα που βγήκε στη στεριά» της Δαρλάση.

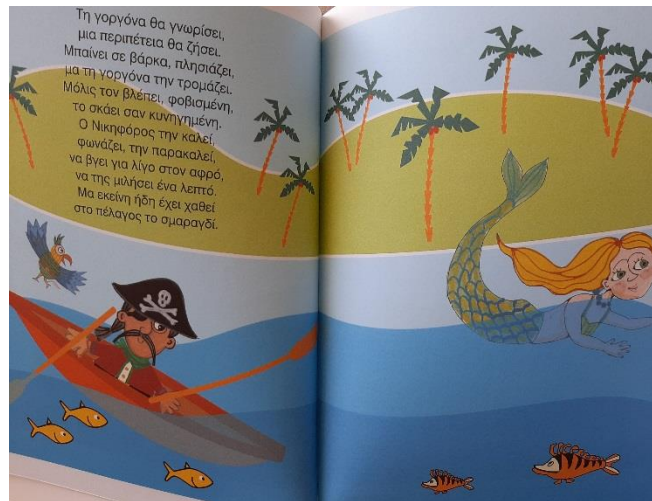

Εικ. 10. Από το παραμύθι «Η Μικρή Γοργόνα πώς να ζήσει στο Σκουπιδονήσι;» του Ηλιόπουλου.

Πλοίο σαν έβλεπε λοιπόν, αλάργα ν' αρμενίζει,
κείνη το ζύγωνε μεμιάς για να το σταματήσει.
Στο κύμα πάνω πρέβαλλε όμορφη και πανώρια
κι η παγωμένη της φωνή στο πέλαγο αντηκούσε:
«Ο βασιλιάς Αλεξάνδρος, ο μέγας στρατηλάτης,
πείτε μου, ξέρετε αν ζει ή έχει πια πεθάνει?»

Εικ. 11. Τα ασπροκέντια στην εικονογράφηση του παραμυθιού «Η Γοργόνα» της Δαρλάση.

Εικ. 12. Η γοργόνα σε άλλα εικονογραφημένα παραμύθια.

Βιβλιογραφία

Ελληνική και Ξένη Βιβλιογραφία

- Αθανασοπούλου Αθανασοπούλου Α., Σελιώτη Β., Μπαζούκης Α. (2011), *Ο λόγος ανάγκη της ψυχής. Κείμενα λογοτεχνίας Α΄ Γυμνασίου*. Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων.
- Αντωνίου Αντωνίου Χρ. (1981), *Ο κόσμος της Γοργόνας: Θέματα και Μορφές της Λαϊκής Παράδοσης στο έργο του Σεφέρη. Ερμηνευτική προσέγγιση [Διδακτορική Διατριβή]*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
- Αυδίκου Αυδίκου Ε. (1994), *Το λαϊκό παραμύθι. Θεωρητικές προσεγγίσεις. Οδυσσέας*.
- Γαβριηλίδου Γαβριηλίδου Σ. (2011), *Στον κόσμο του Ντίσνεϊ: Πολιτισμικές απεικονίσεις στις έντυπες διασκευές της εταιρίας της Ντίσνεϊ στο Θέματα Παιδικής Λογοτεχνίας*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Chikovani Chikovani A. (2013), *Τα λαογραφικά στοιχεία και τα λαϊκά τελετουργικά μοτίβα στην Παναγιά η Γοργόνα του Στράτη Μυριβήλη στο Λαϊκό πολιτισμός και έντεχνος λόγος (ποίηση, πεζογραφία, θέατρο): Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου. Τόμ. Α΄. Ακαδημία Αθηνών*.
- Δερμάτη Δερμάτη Φ. (2008), *Η νεράιδα με τα χίλια πρόσωπα: Από το λαϊκό παραμύθι στο σύγχρονο εικονογραφημένο [Μεταπτυχιακή εργασία]*. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

- Δημητράκου Δημητράκου Δ. (1950), *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης*. Τόμ. 4. Δομή.
- Zimbone Zimbone A. (2011), *Γοργόνες, Νεράιδες, Σειρήνες και άλλα θαλάσσια πλάσματα στην κρητική λαογραφική παράδοση στο Πεπραγμένα Γ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*. Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος».
- Ζώρα Ζώρα Π. (1960), *Η γοργόνα εις την ελληνικήν λαϊκήν τέχνην*. Ιδιωτική έκδοση.
- Θέμελης Θέμελης Π. (2017), *Περσέα και Μέδουσα στο Ιερά και Λατρείες της Μεσσηνίας: Από τα αρχαία στα βυζαντινά χρόνια*. Πρακτικά Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου. Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών.
- Θεοχαροπούλου Θεοχαροπούλου Ε., Κανάκη Ε., Καραθανάση Α., Μουστάκα Δ. (2016), *Το Παιδικό βιβλίο και η συμβολή του στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού* [Πτυχιακή εργασία]. ΤΕΙ Ηπείρου.
- Ιακώβ Ιακώβ Δ. (επίμ.). (2014), *Οι ελληνικοί μύθοι. Ένας ολοκληρωμένος οδηγός*. Τάσος Τυφλόπουλος (μτφρ.). Πατάκης.
- Jean Jean G. (1996), *Η δύναμη των παραμυθιών*. Καστανιώτης.
- Κακριδής Κακριδής Ι. (2014), *Ελληνική Μυθολογία. Εισαγωγή στον μύθο*. Τόμ. 1 (Β΄). Εκδοτική Αθηνών.
- Κανατσούλη Κανατσούλη Μ. (1997), *Πρόσωπα γυναικών σε παιδικά λογοτεχνήματα*, Πατάκης.
- Καραμανή Καραμανή Α. & Λεφάκη Π. (2014), *Μύθοι και θρύλοι - Η συμβολή τους στον πολιτιστικό τουρισμό της Ελλάδας* [Πτυχιακή εργασία]. ΤΕΙ Κρήτης.

- Κουκαρούδη Κουκαρούδη Χρ. (2016), *Οι μεταφράσεις των παραμυθιών του Hans Christian Andersen και η παιδική λογοτεχνία στη Ελλάδα: λογοτεχνικές και ιδεολογικές διαστάσεις* [Μεταπτυχιακή εργασία]. Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Κουνενάκη Κουνενάκη Π., Χατζηδάκη Γ., Καμηλάκη Αι., Λακίδου Ι., Κορρέ-Ζωγράφου Κ., Χατζηδάκη Γ. κ.ά. (2001), *Η γοργόνα και ο μύθος της*. Καθημερινή - Επτά ημέρες.
- Κούρου Κούρου Α. (2018), *Εικονογραφική εξέλιξη και οπτικές μεταμορφώσεις της Αλίκης στη Χώρα των Θαυμάτων του Lewis Carroll* [Μεταπτυχιακή εργασία]. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Κυαμέτη Κυαμέτη Μ. (2012), *Το ελληνικό λαϊκό παραμύθι: Η Παιδαγωγική του αξιοποίηση* [Μεταπτυχιακή εργασία]. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Λουκάτος Λουκάτος Δ. (1978), *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.
- Μαστροδημήτρης Μαστροδημήτρης Π. (χ.χ), *Η λογοτεχνική πρόσληψη των λαϊκών - παραδοσιακών αξιών στο μυθιστόρημα του Μυριβήλη «Παναγιά η Γοργόνα*. Ανακτήθηκε από:
<http://epub.lib.uoa.gr/index.php/epetirisphil/article/view/1303/1526>
 (4/12/2020)
- Matthew Matthew P. & Greenberg J. (2009), *The Ideology of the Mermaid: Children's Literature in the Intro to Theory Course στο Pedagogy: Critical Approaches to Teaching Literature, Language, Composition, and Culture*. Τόμ. 9 (2). Duke University Press.

- Μήττα
«Μειζογενή όντα» Μήττα Δ., *Αρχαία Ελληνική Μυθολογία. Μειζογενή όντα- θεοί και δαίμονες. Γοργώ/ Μέδουσα.*
Ανακτήθηκε από: <http://users.sch.gr/ipap/mixogeni/13.htm> (2/12/2020)
- Μπενάτσης Μπενάτσης Α. (2010), *Θεωρία Λογοτεχνίας: Δομισμός και Σημειωτική*, Καλέντης.
- Πανταζίδης Πανταζίδης Ι. (2009), *Ομηρικό Λεξικό*, Ι. Σιδέρης.
- Παπανικολάου Παπανικολάου Ρ. & Τσιλιμένη Τ. (1992), *Η παιδική λογοτεχνία στο νηπιαγωγείο. Θεωρία και Πράξη*. Καστανιώτη.
- Παπαχρίστου Παπαχρίστου Α. & Στρατάκη Αι. (2003), *Το παραμύθι και η επίδρασή του στην ψυχολογική εξέλιξη του παιδιού* [Πτυχιακή εργασία]. ΤΕΙ Ηπείρου.
- Παπαχριστοφόρου Παπαχριστοφόρου Μ. (2002), «Παραδόσεις», *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα ΙΙ: Οι Νεότεροι Χρόνοι. Λαϊκή Φιλολογία*. Τόμ. Γ, ΕΑΠ Πάτρας.
- Πατάκης Πατάκης Στ. (επίμ.) (2012), *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα, Έργα, Ρεύματα, Όροι*. Πατάκης.
- Σούρλας Σούρλας Ε. (1891), *Ψυχολογία παραμυθιών*. Φοίνιξ.
Ανακτήθηκε από: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/a/1/0/metadata-24-0000034.tkl> (26/11/2020)
- Thompson Thompson St. (1946), *The Folktale*, The Dryden Press.
- Τσοτάκου Τσοτάκου - Καρβέλη Αι. (2007), *Λεξικό Ελληνικής Μυθολογίας*. Σοκόλη.

Ελληνικά και ξένα μεταφρασμένα σύγχρονα εικονογραφημένα παραμύθια

- Ανδριώτη Ευ. (2017), Το τραγούδι της γοργόνας. Μεταίχμιο.
- Άντερσεν Χ. Κ. (1994), Η Μικρή Γοργόνα. Ιστορίες και παραμύθια. Ερρίκος Μπελιέ (μτφρ.). Ωκεανίδα.
- Άντερσεν Χ. Κ. (χ.χ.), Η μικρή ξανθόμαλλη σειρήνα. Άγκυρα.
- Δαρλάση Α. (2017), Η Γοργόνα. Μεταίχμιο
- Δαρλάση Α. (2018), Η γοργόνα που βγήκε στη στεριά. Μεταίχμιο.
- Δημόπουλος Χ. (2014), Η γοργόνα Ελισσώ. Ψυχογιός.
- Goldsack G. (2006), Γοργόνες. Σαββάλας.
- Ηλιόπουλος Β. (2016), Η Μικρή Γοργόνα πώς να ζήσει στο Σκουπιδονήσι;. Πατάκης.
- Κάντζολα- Σαμπατάκου Β. (2010), Λαμπερές Γοργόνες. Σαββάλας.
- Καρκαβίτσας Α. (1998), Η Γοργόνα. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & ΣΙΑΣ Α.Ε.
- Κωτσαλίδου Δ. (2012), Η γοργόνα της λίμνης. Ελληνοεκδοτική.
- Μακ Κάιν Κ. (2011), Φαλινοπροβλήματα. Κέδρος
- Ντόναλτσον Τζ. (2018), Η Γοργόνα που τραγουδούσε. Μεταίχμιο.
- The Walt Disney Company (1996), Η μικρή γοργόνα. Ψυχογιός.
- Φίνστερμπους Μ. (2006), Η πριγκίπισσα Κρινονεράιδα και η μικρή γοργόνα. Πατάκης.
- Φραγκιά Μ. (2000), Το αλφαβητάρι της φύσης. Ελληνικά Γράμματα.
- Χιόνη Αι. (1989), Πριγκιπική Περιπέτεια, Χριστιανική Ένωσις «Η ελπίς».

Άλλα λογοτεχνικά κείμενα

Βιζυηνός Γ. (1980), Το μόνον της ζωής του ταξείδιον. Ερμής.

Ανακτήθηκε από: http://www.snhell.gr/anthology/content.asp?id=307&author_id=74

(18/6/2020).

Δροσίνη Γ., «Ζή ὁ Βασιλιάς Ἀλέξανδρος;» στο Φωτιάδου Ευ., Μηνιάτη Η., Μέγας Γ., Οικονομίδου Δ. & Παρασκευοπούλου Θ. (1998), Αναγνωστικό Στ' Δημοτικού. Δίδυμοι.

Καμπούρογλου Μ. (1997), Αθηναϊκά παραμύθια, Σύγχρονη εποχή.

Κέσλερ Λ. (2020), Η ουρά της Έμιλι Γ. Ψυχογιός.

Μαυροειδή- Παπαδάκη Σ. (1957), Ο Αλέξανδρος και η Γοργόνα. Πεχλιβανίδης.

Μυριβήλης Στρ., «Γοργόνα» στο Μέγας Γ., Ρωμαίου Κ., Δουφέξη Σ. & Μακροπούλου Θ. (1998), Αναγνωστικόν Δ' Δημοτικού. Alien - Δίδυμοι.

Μυριβήλης Στρ. (2008), Η Παναγία η Γοργόνα. Εστία.

Ψαράυτη Λ. (2016), Η σπηλιά της γοργόνας. Πατάκη.

